

**KOSOVA ISLAHATI (1896-1905): RUMELİ VİLAYET-İ
ŞAHANESİNE MAHSUS MEVADD-I ISLAHİYYE
LAYİHASI'NIN KOSOVA'DA UYGULANMASI**

Ramazan BALCI*

ÖZET**

Osmanlı Devleti Berlin antlaşması (1878) ile Hıristiyan azınlıkların yaşadıkları bölgelerde ıslahat yapma yükümlülüğü altına girmişti. Bu tarihten sonra konunun takipçisi olan batılı devletler, devlet otoritesinin nispeten zayıf olduğu bölgelerde gayrimüslim tebeanın çıkardığı isyanlar ve terör eylemlerine paralel olarak Hıristiyan tebea lehinde ıslahat yapılması için Sultan Abdülhamid'i baskı altına aldılar. Konunun uluslararası görüşmelere bırakılmasını siyaset tarzına aykırı gören Sultan Abdülhamid, siyasî baskıları azaltabilmek için ıslahat projesinin bütün imparatorluk topraklarında uygulama kararı aldı ve Anadolu Islahatı Projesini başlattı. 1896-1906 yılları arasında uygulanan bu proje, dönemin siyasî ve ekonomik sorunlarını anlamak için çok önemli ipuçları sunmaktadır. Bu makale ile Kosova'da uygulamaya konulan "Rumeli Vilayet-i Şahanesine Mahsus Mevadd-ı Islahiyye Layihası" ele alınacaktır. Ferik Saadettin Paşa tarafından uygulamaya konulan layiha, bölgede vergi reformu, idarî yapılanma, güvenlik, ziraatın ıslahı, kan davalarının çözülmesi ve eğitimin yeniden yapılandırılması gibi önemli konular üzerinde durmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kosova, Anadolu ıslahat Projesi, Arnavutlar, vergi reformu

**THE REFORM PROJECT OF KOSOVO (1896-1905): THE
APPLICATION OF THE REPORT ON THE REFORM
PROJECT OF RUMALIA PROVINCE (RUMELİ VİLAYET-İ
ŞAHANESİNE AİT MEVADD-I ISLAHİYYE LAYİHASI) IN
KOSOVO**

ABSTRACT

The Ottoman Empire was obliged to make reforms at the regions where the Christian minorities were living, after the Treaty of Berlin in 1878.

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üni., Türkiyat Araştırmaları Enst., Türk Tarihi Anabilim Dalı, ramazanblc@gmail.com

** Bu konu ile ilgili olarak Arşiv Belgelerinde Kosova ve Osmanlı Devleti Uluslararası Sempozyumu, Kasım 2008, Priştine'de tarafımdan bir sözlü sunum yapılmıştır.

After that, the European states, who were the followers of this issue, started to make pressure on Sultan Abdulhamid II for making reforms in favor of the Christian minorities, in parallel with the rebellions and terrorist activities of the non-Muslim minorities at the regions where the state authority was weakened. Sultan Abdulhamid II, who was opposing the international interventions against his way of ruling, started a reform program throughout the Empire for reducing the political pressures and started Anatolian Reform Project. This project, which was applied between 1896 and 1906, gives very significant information about the political and economic problems of the era. In this paper, the Report on the Reform Project of Rumalia Province (Rumeli Vilayet-i Şahanesine Ait Mevadd-ı İslahiye Layihası) is going to be mentioned. The report which was started to apply by Ferik Saadettin Paşa, was focusing on the important topics like tax reform in the region, administrative organization, security, agriculture reform, solving the feuds and re-organizing the education system.

Key Words: Kosovo, Anatolian Reform Project, Albanians, tax reform.

Giriş

Osmanlı yönetimi, fetihten sonra aşiret yapısının güçlü olduğu merkeze uzak bölgelerde, yönetim tarzını oluştururken bir şekilde yerel beylerle uzlaşma yoluna gitmişti. Bunlara yurtluk, ocaklık ve hükümet adıyla bir nevi özerklik tanınmış, iki üç asır bu sistem merkez ile ciddi bir problem yaşanmadan hayatini sürdürmüştü.

Merkezî otoritenin zayıfladığı XVIII. yüzyıl başlarında ayanlar ve pašalıklar ortaya çıkmış, yerel beyler kendi bölgelerinde bağımsız birer otorite halini almıştı. Sultan II. Mahmud'un ordunun ıslahı çerçevesinde başlattığı yönetimi merkezileştirme hareketi, bu bölgelerde ciddi bir direnişle karşılaşacaktı. 1822'de Tepedelenli Ali Paşa'nın, 1831'de ise Buşatlı pašalıklarının ortadan kaldırılması ve ardından tımar sisteminin yeniden düzenlenmesi, merkezi bürokratik yönetim ile birlikte ıslahat konusunu da gündeme getirecekti.¹

Tanzimat'a uzanan süreçte önceden yerel beyler tarafından toplanan verginin hükümet memurları tarafından toplanılmak istenilmesi ve zorunlu askerlik şartı, Arnavutluk'ta büyük bir tepki yaratmış köylülerin yanı sıra, sipahiler ve yerel beylerin direnişiyle karşılaşmıştı. Bu isyanlar bastırılmış,

¹ Tayyazâde Ahmed Ataullah, *Tarih-i Atâ*, C. III, 1293/1876, s. 130-136.

ancak şehir merkezlerinin dışında devlet uzun bir süre otorite sağlamakta zorlanmıştı.

Tanzimatın ilanı ile birlikte daha sistemli bir hale gelen ıslahat talepleri, büyük bir isyana neden olmamak düşüncesi ile her iki bölgede de kademeli olarak uygulanma yoluna gidildi. Devlet dağlık bölgeleri kontrol etme girişimlerinden vazgeçmiş, kabileler kendi liderleri yönetiminde yerel kanun ve geleneklere göre yaşamayı sürdürmüşlerdi.²

Devletin kendi inisiyatifi ile uygulamak istediği ıslahat çalışmaları 1877-1878 Osmanlı- Rus harbi sonrasında Avrupa devletlerinin baskıları altında yürütülecek, bu defa yabancı müdahalesi söz konusu olduğu için her iki tarafça da hoş karşılanmayan bir şekil alacaktır. Ruslar karşısında alınan ağır yenilgi öteden beri Balkanları etnik parçalara ayırmak isteyen batılı güçlere bu tasavvurlarını uygulama fırsatı verecektir. Berlin antlaşmasından sonra Anadolu ıslahatı meselesi, başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletlerce, Osmanlı Devleti'ne karşı bir siyasi müdahale aracı haline dönüştürülecektir.

İngiltere'nin bu dönemdeki ıslahat talepleri, Hıristiyanların çoğunlukta bulunduğu kaza ve nahiyelere, Hıristiyan kaymakam ve nahiyeye müdürleri atanması, yol yapımı, ziraatin geliştirilmesi ile halkın servetinin artırılması, valilik emrine muktedir polis, adliye ve maliye müfettişleri verilmesi ve aşar usulünün kaldırılması şartlarını içermektedir. Islahat talepleri, devletin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü garanti eden uluslararası antlaşmalara uymadığı gerekçesiyle ve çeşitli diplomatik usullerle bir süre daha geciktirilmiş ancak İngiltere süreci içerisinde sayılan şartlara Doğu Anadolu'ya bir genel vali atanması maddesini eklemişlerdi.³

Sultan II. Abdülhamid'in esnek politikası sayesinde 1894 yılı Sason olaylarına kadar Avrupa devletleri ıslahat talepleri konusunda zorlayıcı bir adım atmaktan kaçındılar. Avrupalı devletlerin, Osmanlı Devletine baskı yapmalarını sağlamak isteyen Ermeniler, bu tarihten sonra terör olaylarına ağırlık verdiler. Paralel şekilde batılı devletlerin ıslahat talepleri de artmış oldu.⁴

Berlin Antlaşması genelde Balkanlarda özelde Kosova bölgesinde çok yönlü anlaşmazlıkların tohumlarını atmıştı. Bunlardan birincisi Bulgar

² Banu İşlet Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, YKY, İstanbul, 2007, s. 48.

³ Bekir Sıtkı Baykal, "Lord Salisbury'nin Osmanlı İmparatorluğunu Taksim Plânı", *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Nr.5,C.II, 1944, s. 773-782; Bilal N. Şimşir, "Ermeni Gailisinin Tarihsel Kökeni Üzerine", *Ermeni Araştırmaları*, S. 1, Mart-Nisan-Mayıs 2001.

⁴ Ali Karaca, *Anadolu Islahatı Umûmî Müfettişi Ahmet Şâkir Paşa ve İcraatı (1838-1899)*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1992, s. 159.

Prensliği'nin fiilen kurulmuş olmasıydı. Bulgarlar bölgeyi ele geçirmek için bütün güçleri ile çalışmalara başlamışlardı. Bir yandan kurdukları çetelerle bölgede her türlü tedhiş hareketini yaparken diğer yandan Rumeli'de hemen her Bulgar köyüne erkek ve kadın muallimler (daskal yada daskaliçe) göndererek çiftçi ve köylülerde Bulgarlık bilincini uyandırıp, Türk düşmanlığı fikrini yaygın hale getirmeye çalışıyorlardı. Bulgarların çeteciliğe başlaması Ulah, Sırp, Rum köylerini de aynı yola sevk edecekti.⁵ Öte yandan Berlin Kongresi, Arnavutları bir millet olarak nazara almamış, Arnavutların yoğun olarak yaşadığı bazı toprakları Karadağ'a bırakmıştı. 1878 yılı ortalarında Avusturya-Macaristan'ın, Bosna-Hersek'i işgali, ardından Karadağ'a bırakılacak topraklar için bölgeye uluslararası bir komisyonun gönderilmesi, Arnavutları ayaklandırdı. Bir yandan Bosna-Hersek'in işgali protesto edilirken diğer yandan Karadağ'a bırakılan Plava ve Grosine'nin savunulması için silahlı birlikler oluşturuldu.⁶

Sultan Abdülhamid, Avrupa karşısındaki siyasi konumunu güçlendirmek için başta Prizren Birliği olmak üzere Arnavut muhalefetini el altından desteklemişti. Karadağ'a bırakılan yerleri silahlı mücadele sonrasında kurtaran Arnavut birliği, bir süre sonra Osmanlı Devletine karşı bağımsızlık mücadelesi başlattı. Aynı zamanda Osmanlı Devletinden Arnavutluk'ta ıslahat yapılmasını talep etti. Bu taleplerin başlıcaları şunlardı: İşkodra, Yenipazar, Priştine, Üsküb, Manastır, Debre, Berat, Ergiri, Preveze ve Yanya Sancakları dâhilinde bulunan 2 milyon nüfusun üçte ikisi Müslüman'dı. Halife Sultana bağlı kalmak isteyen Arnavutlar kötü yönetim nedeniyle yokluk ve cehalet içinde kalmışlardı. Bölgede dış kaynaklı tahrikler ve bu tahriklere kanan insanların sayısı gün geçtikçe artmaktaydı. Arnavutların ve Arnavutluğun geleceği bölgede başlatılacak ıslahat çalışmalarına bağlıydı. Öncelikle, Arnavutluk kıtasının bir vilayet olarak teşkilatlandırılması ve her tarafa yakın bir kasabanın merkez seçilmesi, Arnavut kıtasında bulunacak tüm memurların yerel dili bilmesi, Vilayet merkezinde senede dört kez toplanacak meclis-i umuminin devlet ve millete faydalı ıslahat konusunda vereceği kararların uygulanması, eğitimin yaygınlaştırılması ve Arnavutça'nın eğitim dili olarak kullanılması, Arnavutların ancak Arnavutluk dâhilinde askerlik yapması, Eğitim ve bayındırlık işlerine harcanmak üzere vilayetin bütün gelirlerinden belli bir miktarın ayrılması gerekmektedir.

⁵ Süleyman Külçe, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir, 1944, s. 276

⁶ Nuray Bozbora, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997, s. 195

Prizren Birliğine göre Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki en sağlam kalesi ancak bu şekilde elde tutulabilecekti. Bu talepler birlik başkanı İlyas Paşa başkanlığında dokuz kişilik bir heyet aracılığıyla Ocak 1879'da II. Abdülhamid'e sunuldu.⁷ Sultan Abdülhamid, ıslahat taleplerini kabul edecek ancak bağımsızlık peşinde koştuğunu saklamayan Prizren Birliği'ni dağıtacaktır. (1881)⁸

1. Sultan Abdülhamid'e Sunulan Islahat Raporları

Bu çalışmada Prizren Birliği'nin dağıtılmasından sonra Kosova'da uygulanan ıslahat çalışmaları ele alınacaktır. Bu bağlamda Sultan Abdülhamid'e sunulan ıslahat layihalarından birkaçına temas etmekte yarar vardır. Bunlardan Kosova Vilayeti Vali Muavini Daniş Efendi'nin yaptığı tespitler sorunun genel bir çerçevesini vermesi yönüyle önemlidir:

“Avrupa siyaseti son zamanlarda dikkatini Makedonya'ya çevirdi. Osmanlı Devletinin devamı ve bağımsızlığının korunması bu mesele ile yakından ilgilidir. Islahat istenilen bir şeyse de sınırlı bir bölgeye imtiyaz verilmesi ve Müslümanları dikkate almadan yalnızca Hıristiyanların durumlarını düzeltmek için acele kararların alınması Asya'da bir çok hadisenin ve musibetlerin tekrar yaşanmasına sebep olan hatanın tekrar edilmesi demek olacaktır. “Sen kalk! Senin yerine ben oturayım” anlamına gelen düzenlemelerin başarı şansı bulunmamaktadır. Bölgedeki İslam nüfusu için hazırlanan senaryonun ne anlama geldiğini görebilmek için XIX. asır tarihine kısaca bakmak yeterlidir. ‘Nerede Salıp Hilal’in yerine kaim olmuş ise, ahali-i İslamiye hicret etmiş, geçtikleri yollar binlerce muhacirin cesetleriyle örtülmüştür.” Bu konuda yapılacak yüzeysel bir istatistik bütün dünyayı hayret içinde bırakacaktır. Islahat programı, Müslümanlara hicret ettiklerinde uğrayacakları musibetleri hatırlatmakta ve Hıristiyanları adeta isyana zorlamaktadır. Birçok hükümetin hak iddia ettikleri bu şark memleketi hakkında Avrupa, toprak bütünlüğünü koruma esasını gözden çıkarmış görünmektedir. Avrupa şayet memleketin ıslahatını istiyorsa, istila fikirlerinden

⁷ Bozboru, s.196; Bozboru'ya göre Sultan II. Abdülhamid, Prizren Birliği'nin tekliflerine kabul ya da ret konusunda herhangi bir tepki vermemişti. Rumeli ya da Kosova'daki ıslahat çalışmalarını ele alan araştırmalar, konuyu 1902 Cuma-i Bala Bulgar isyanı sonrasında Rusya ve Avusturya'nın girişimleri ile başlatırlar. Bu araştırma Rumeli Islahatı'nın 1897 tarihinde başlatıldığını ilk defa olarak ortaya koymuştur.

⁸ Prizren Birliği için bkz., Necip. P. Alpan, *Prizren Birliği ve Arnavutlar*, Çağdaş Basımevi, Ankara, 1978, s.193; Uğur Bahadır Bayraktar, “Tarihi Yeniden Yazmak: Prizren Birliği, ‘Öteki’ Arnavutlar ve Meşrutiyet”, *Yıldız Teknik Üniv. I. Lisansüstü Öğrenci Konferansı*, 6–7 Mayıs 2010.

vaz geçtiğini göstermelidir. Avrupa basınındaki haberlere göre Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerinin birleştirilerek büyük bir eyalet teşkil edilmesi kabul edilmiştir. Bölgede özerk bir idarenin hazırlıklarını yaptıklarını anlamak zor değildir. Bu durumda Arnavutluk tamamıyla yalnız kalacak, Osmanlı başkentiyle ulaşımı kesilmiş olacaktır. Bulgarlar kendi hesapları açısından Makedonya'ya bağımsızlık verilmesini kabul etmemekte, ordusunu güçlendirmeye çalışan Sırbistan, bir seyirci sıfatıyla neticeyi gözlemekte, aslan derisini paylaşmak üzere hazırlandığını saklamaya ihtiyaç duymamaktadır. Bölgede bulunan yüz tabur Osmanlı kuvveti hesaba katılırsa Avrupa devletleri müdahale etmediği sürece, Osmanlı kuvvetleri Balkan devletlerinden herhangi biriyle kolaylıkla mücadele edebilir. Arnavutluk ve Makedonya Müslümanları padişahlarına ve İslamiyet'e canlarını feda edecek derecede bağlıdırlar. Arnavutlar, Makedonya Türkleri ve Pomaklar asker yazılmak için isteklidirler. Bölgeyi tahakkümü altına almak isteyenler, Müslüman halkı son neferine kadar ortadan kaldırmaya çalışacaklar, gerekirse yerli Hıristiyanları da gözden çıkaracaklar. Henüz barışın ve medeniyetin ilk adımlarını atmış bir kavme, milli hislerine aykırı bir şekilde ıslahat yüklemek isteyenler, büyük çatışmalara yol açmış olacaklar. Avrupa basını Osmanlı devletinin artık zevale ereceği fikrini yayarken, diplomatlar keyiflerince Osmanlı mülkü üzerinde paylaşma hazırlıkları yapmaktalar. Her şeye rağmen Osmanlı mülkünde ıslahat yapılması bir zorunluluktur. Ancak bu ıslahat umumi olmalı ve bütün halkın saadetine hizmet etmelidir. Büyük bir imar faaliyetine girişilmeli, hükümetin himayesi ve yabancılardan sevk ve idaresi altında özel sanayi tesisleri kurulmalı, memleketin mali durumu düzeltilmelidir. Farklı imtiyazlar verilerek Makedonya'da bulunan zengin madenlerin işletilmesi durumunda kalkınma yolunda önemli adımlar atılabilir. Halkın büyük çoğunluğunun çoban olduğu bu memlekette, hayvancılığın ıslah edilmesi refah düzeyini önemli ölçüde artıracaktır. Önemli yerleşim birimleri kısa mesafeli demir yollarıyla birbirine bağlanmalı, maarif gelirlerinin bir kısmı ziraat ve sanayi mekteplerinin açılmasına tahsis edilmelidir. Jandarmaların ıslahı için Hıristiyanlardan yararlanılabilir. Harbiye mektebinde jandarma subayı yetiştirmek için bir şube açılması uygundur. Kaza ve nahiyelerde sulh hakimleri bulundurulurken merkezî mahkemelerin yükü hafifletilmeli, milli hisleri tahrik etmemek için savcuların yerli

halktan seçilmemesine özen gösterilmelidir. Emlak ve arazi ile ilgili ruhsatların verilmesinde valilere yetki verilmelidir. Nahiye müdürlükleri kaldırılarak yerlerine halkın seçimiyle işbaşına gelecek belediye müdürleri ikame etmelidir. Halkın istediği belediye dâhilinde oturma ve seçilme hakkına izin verilmeli, vergi toplama yetkisi halkın vekili sayılan belediye müdürlerine devredilmelidir. Cins ve mezhep ayırımı gözetmeden kaymakamlar ve mutasarrıflar tayin edilmeli, demir yollarının yapımına paralel olarak halkın elindeki silahlar toplanmalıdır. İslahatın güzel bir netice vermesi için her sınıf halkın askerliğe mecbur tutulması yerinde bir tedbirdir. Böylece hukukta eşitlik, görevde eşitlik ilkesini doğuracak, halk ortak düşüncelere sevk edilerek vahdet-i içtimaiyenin sağlanması mümkün olacaktır. Mektep ve bayrak birliği bu hissini uyanmasında ayrıca etkilidir. Birbirine zıt menfaatlerin yekdiğeriyle uyumlu hale getirilmesi, emir ve idarenin merkezde toplanması ile değil, yerel yönetimlerin yetkilerini genişletmek ile mümkün olabilir. Bundan maksat saltanat merkezi ile vilayetler arasındaki irtibatın koparılması değildir.”⁹

Daniş Efendi’ye göre devletin ıslahata ihtiyacı vardır. Ancak batılı devletler bu talepleri devleti parçalamak için kullanmaktadır. Gerçekten de XIX. yüzyılda yaşanan olaylar bu korkuyu hep haklı çıkarmıştır. Buna rağmen ıslahat çalışmalarında inisiyatifi batılı devletlere bırakmak istemeyen Sultan, devletin zararına olmayacak ama batılı devletleri de razı edecek bir formül üzerinde uzun süre durmuş, sonuçta ıslahatın belirli bir bölgede değil, imparatorluğun tamamında uygulanması yöntemini hayata geçirmiştir. Genelde Rumeli ve özeldde Kosova’daki ıslahat çalışmaları Anadolu’daki ıslahat reformu ile birlikte 1897 yılında başlatılmış, vilayet idare meclisi, adliye, maliye, maarif, imar, vergi ve güvenlik işleri yeniden düzenlenmiştir.¹⁰

Rumeli ıslahat layihasının ayrıntılarına girmeden önce özellikle Kosova’yı ilgilendiren ikinci bir layihadan daha söz etmek gerekir. Manastır ve Kosova’da ıslahatın uygulanmasını teftiş etmek üzere görevlendirilen Ferik Saadettin Paşa’nın¹¹ hazırladığı diğer bir layiha Meclisi Vükela’da tartışılarak kabul edilmiştir.

⁹ BOA. Y. MTV. 187/14.

¹⁰ BOA. A. MKT. MHM 677/5

¹¹ Ferik Saadettin Paşa 1851 İstanbul doğumludur. 1874’te kurmay yüzbaşı olarak Rumeli’de görev yaptı. Hersek isyanı, Edirne, Yanbolu, İskeçe, Zağra’da eşkıya takibine katıldı. Anadolu ıslahatı projesinde önce 17 Mart 1895 tarihinde Doğu Anadolu’da Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Trabzon, Gümüşhane, Erzurum, Bitlis ve Van bölgeleri hakkında rapor hazırlamakla

Ferik Saadettin Paşa'nın yaptığı tahkikata göre Kosova halkı padişaha ve saltanat-ı seniyyeye sadıktır. Her devlette bulunması normal olan bazı zararlı şahıslar varsa da yürürlükteki kanunlar bu şahıslarla mücadele için yeterlidir. Bu konuda aklı başında halktan yardım görülecektir.

Jandarma alaylarının ıslahı gerekir. Bunun için ihtiyar olanlar ve taburlarına gelmeyenler ihraç edilmeli yerlerine daha önce askerlik yapmış ve itaat etmeyi öğrenmiş tecrübeli insanlar ve subaylar alınmalıdır. Yakova, İpek, Yenipazar, Berane, Tırgovişte, ve Debre'de polis teşkilatı kurulmalı, diğer kazalardaki teşkilatlar da intizam altına alınmalıdır. Değiştirilmesi gerekli olan adliye ve mülkiye memurlarının yerlerine Arnavutların ahvaline vakıf, tecrübeli Mekteb-i Mülkiye ve Hukuk mezunları tayin edilmelidir.

Ekser yerlerde mektep, Debre ve Luma'nın bazı mahallerinde cami bulunmaması yüzünden halk cehalet içindedir. Hıristiyanlar, Sırp ve Bulgar hükümetlerinin yardımı ile her köyde bir mektep ve kasabalarda büyük büyük okullar yapmıştır. Özellikle Prizren'de muallim yetiştirmek için Darulmuallimîn açmışlar, yoğun bir eğitim faaliyeti başlatmışlardır. Bu okullar Hıristiyanları Müslümanlardan nefret ettirmekte, Bulgar ve Sırp arasında dostluk sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu durumda tedbir almak farz haline gelmiştir. Bunun için İslam köylerinde mektepler ve gerekli yerlere taş camiler yapılmalıdır.

Yerli dilleri bilen, güzel ahlak sahibi, saltanata sadık vaizler gönderilmesi ve İslam inancının yerli halkın cahil kısmına öğretilmesi, Prizren'de Darulmuallimîn açılması, köylerde açılacak mekteplere yetişkin muallimlerin tayini, muallimlerin saltanat ve hilafetin kudsîyetine inanan insanlardan seçilmesi, Bulgar mekteplerinin sıkı bir şekilde takip edilmesi önem arz etmektedir.

Tahrir yapılmayan bölgelerde nüfus sayımı yapılması ve halkın askerliğe alıştırılması halinde küçük Balkan devletlerine karşı, askere yardımcı olacak büyük bir güç elde edilmiş olacaktır. Müslüman nüfustan III. Ordu'ya bağlı olarak redif ihtiyat alayları tarzında "Osmaniye Hudut Alayları" ismiyle tabur ve alaylar teşkili ve bunlara birer sancak tayin edilmesi, devlet için büyük bir kuvvet sağlayacaktır. Meclis-i Vükela bölgenin halen ve istikbalen muhtaç

görevlendirilen heyet içinde yer aldı. 21 Kasım 1896'da bu görevini tamamladı. 1897 yılında Rumeli ıslahatı projesini uygulamak üzere görevlendirildi. Son görevi Masarifat-ı Umumiye-i Askeriye Nazırlığı olan Sadettin Paşa, 1908 yılının sonunda vefat etti ve Fatih Camii avlusuna gömüldü. Sami Önal, *Sadettin Paşa'nın Anıları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 166.

olduğu ıslahatın esas maddelerini içerdiği gerekçesiyle Ferik Saadetin Paşa'yı bu layihayı uygulamakla görevlendirmiştir.¹²

2. Rumeli Vilayetleri Islahat Layihasının Uygulanması

2.1. Musalaha-i Dem Komisyonları

Arnavutların milli adetlerinden sayılan kan davaları, toplumun bünyesinde derin yaralar açmaktaydı. Bu yüzden çeşitli dönemlerde ele alınan ıslahat girişimleri önceliği kan davalarının çözümüne vermekteydi. Kosova valisi Hafız Mehmed'in yaptığı tespitlere göre, Prizren, İpek, Priştine ve Yenipazar'da kabileler arasında devam eden kargaşa ve fesadın sebebi katl, yaralama, hırsızlık gibi olayların intikamını almak için sürdürülen kan davalarıydı.¹³ Bu önemli problemin çözümü için zaman zaman musalaha-i dem komisyonları kurulmakta, davalı taraflar barıştırılmaktaydı. Ferik Saadetin Paşa ıslahat çalışmalarına musalaha-i dem komisyonu kurarak başladı. 21 Nisan 1898 tarihinde bir beyanname yayınladı:

“Sevgili padişahımız yeryüzünün halifesi, peygamberlerin efendisi Hz. Muhammed'in vekilidir. Bu yüzden hilafet makamına itaat etmekte ve kendisine dua etmekteyiz. Umumi bir barış için ilan edilen genel affin tebliğ edildiği güne kadar katlden gıyaben mahkum veya firarda bulunan şahısların can ve malları mahfuzdur. Komisyonlar tarafından barıştırıldığı ve mahkemece hüccetleri verildiği halde kan davası gütmek tamamen yasaktır. Bu yasak millet ve kavmin namusu adına verilecek besa (yemin) ile garanti edilecektir. Aykırı bir durumdan ileri gelenler, kocabaşılar, bölük başı ve alemdarlar sorumludur. Gizleyen, taraftar olan, yakalanmasında ve hükümete teslimde ihmali görünenler katil ile aynı cezaya uğrayacaktır. Maktül suçlu olduğu durumda vereseşi sürgün edilecek, Cibal dahilinde miras hakkında katilin malları ile aynı muameleye tabi tutulacaktır. Cibal bölgesi halkının ceza ve hukuk davaları usul-i kadime üzere yapılır. Hükümet adına davetname alanlar, hükümetin teminatı ile mahfuzdur. Kendi hukukunu hükümete haber vermeden silah zoruyla tahsil etmeye

¹² Boa. Y. RES 96/38; 29 Teşrin-i Evvel 1314 / 10/ 11/1897

¹³ Prizren Mutasarrıfı Salih Paşa'dan alınan bilgilere göre 1892 yılında kurulan sulh komisyonu 597 katl, cerh, suikast ve tecavüz olayında tarafları barıştırılmıştı. Böylece öteden beri hayat korkusu ile evlerinde ve kulelerinde mahpus kalan 5.000 aile adeta hürriyetlerine kavuşmuştu. BOA. Y. PRK. BŞK 25/32; 6 Şubat 1307 / 18 Şubat 1892

*çalışanlar hükümetin besasını bozmuş olacaklarından kâtil-i müteannid sayılacaktır.*¹⁴

Musalaha-i dem komisyonu tarafından yapılan davete icabet etmeyenler zaptiye kuvvetiyle zorla getirilecek, intikam almak fikriyle barışmayı kabul etmeyenler yakalanıp barış yapmayı kabul edinceye kadar zaptiye nezaretinde tutulacak, gerekli görülürse başka bir vilayete sürgün edilecekti. Diyetler şeriatin koyduğu sınırı aşmamak şartıyla suçlunun gücüne göre takdir edilecek, barış sağlanıp besa bağlandıktan sonra, yemini bozanların diyet cezaları artırılacağı gibi ayrıca haklarında ceza kanunu uygulanacaktı. Ödenmeyen diyet bedelleri mahkeme kararına ihtiyaç kalmadan icra yoluyla mahkûmun menkul ve gayr-i menkul malından tahsil olunacak, intikam almak fikrinde ısrar edenler ve besasını bozanları saklayanlar Adliye Nezareti'ne sevk olunacaktı.¹⁵

Kan davaları bir çok defa devletin aracılığı ile sona erdirilmeye çalışılmış, önemli sayıda aile barıştırılmıştı. Söz gelimi Prizren'de kurulan Musalaha-i Dem Komisyonu altı, yedi ay zarfında sekiz yüz kadar kan, cerh, ihrak ve tecavüzdən kaynaklanan kan davasını sona erdirmişti. Yıllardır aileleri ile evlerinde ve kulelerinde kapalı kalan binlerce nüfus, bu sayede sığınaklarından çıkmış, daima yanlarında taşımaya mecbur oldukları silahları bırakmışlar ve tarlalarında çalışmaya başlamışlardı.¹⁶ İki ay içinde İpek'te sulh edilen dava sayısı 200, Yakova'da 276 cinayet ve 112 yaralama olayının failleri barıştırılmıştı.¹⁷

Bölgede halkın huzurunu bozan ve halkı devamlı silahlı dolaşmaya mecbur eden kan davası gütme kötü alışkanlığı bütün çabalara rağmen varlığını sürdürdü. Aşiretler ve ırklar arasındaki düşmanlığın en önemli sebebi olan bu kadim alışkanlık ile her yıl yüzlerce insanın kanı dökülmekte ve aynı kabile efradını birbirine hasm-ı can yapmaktaydı.¹⁸

Musalaha-i dem komisyonlarının daimi bir şekil alarak zamanla, huzuru bozabilecek siyasi bir güç olmalarından korkulmakta ve çalışma süreleri genellikle üç ayla sınırlı tutulmaktaydı. Buna rağmen Osmanlı devleti kan davalarını barıştırma geleneğini son dönemine kadar sürdürdü. Son olarak Sultan Reşad, komisyonların tespit ettikleri diyet bedellerini ödeyemeyenler için

¹⁴ BOA. Y.A. HUS 16.12. 1315/ 28 Şubat 1900

¹⁵ BOA. DH. İ.MMS. 45

¹⁶ BOA. Y. PRK. KOM. 8/19 25 Mayıs 1308/ 4 Haziran 1892

¹⁷ BOA. Y. PRK. ASK. 138/46; TFR-İ-KV- 2/23

¹⁸ BOA. DH. MKT. 2905/79

30.000 lira bağışlamış, bu ödeneğin bir kısmı verilecek diyet kalmadığı için geri iade edilmişti.¹⁹

2.2. Mülkî İdarenin Yeniden Yapılandırılması

Mülkî idareleri yeniden düzenleyen ıslahat layihasına göre; Edirne Vilayeti'nin teşkilatı, Rumeli vilayeti teşkilatına uygun hale getirilecekti. Edirne, Selanik, Manastır ve Kosova vilayetleri idare meclislerinin üye sayısı müslim ve gayrimüslim olmak üzere altıya çıkarılacaktı. Bunların yarısı Müslümanların dışında farklı din mensuplarından seçilecekti. Gayrimüslimlerin farklı dinlerden olması durumunda idare meclisine seçilecek iki aza bunlar arasından nöbetleşe tayin edilecekti. Rumeli valiliklerinde gayrimüslim birer muavin bulunacak, her vilayete Mülkiye, Adliye ve Maliye müfettişlikleri kurulacaktı.²⁰

Islahat layihasına göre yapılacak işlemler için müslim ve gayrimüslim nüfusun bilinmesine ihtiyaç vardı. Ancak nüfus sayımı yapılamadığı için bunun tam olarak tespitine imkan bulunmuyordu. Bu yüzden Kosova Valiliği'nden tahriri yapılamayan yerlerin de dikkate alınarak tahmini bir rakam verilmesi istendi. Buna göre nüfus defterlerinde kayıtlı olanlarla birlikte verilen tahmini rakamlar şöyleydi:

Kosova merkezinde müslim nüfus 633.765, gayrimüslim nüfus 333.406, toplam 967.171. insan yaşıyordu. Bu rakamlara göre İslam nüfusu % 68, gayrimüslimler %32 civarındaydı.

Kosova İdare Meclisi ve mahkemelerdeki azalardan ayrı olarak Hıristiyan bir vali muavini, bir adliye müfettişi, iki mühendis, bir orman müfettişi, elli iki nefer jandarma, merkezde bir nefer piyade tahsildarı, telgrafhanede dokuz, Rüşumat İdaresi'nde bir memur, bir adliye mübaşiri, merkez belediyede bir çavuş, Kumanova belediyesinde bir komiser görev yapmaktaydı. Bu rakamlara göre ayrıca tayin edilecek Hıristiyan memurların belirlenmesi nezarete havale edilmişti.²¹

Takip eden günlerde alınan bilgilere göre Kosova Vilayeti'ni teşkil eden 5 livadan biri olan Taşlıca Sancağı'nda, nüfusun adedi ve gelir seviyesi çok düşük olduğu için ıslahat layihası uygulanmamıştı. Özel durumları bilinen ve Müslüman nüfusu çok fazla olan Yenipazar, İpek, Prizren ve Priştine sancaklarına mutasarrıf ve kaymakam muavini tayin etmeye lüzum

¹⁹ BOA. MV. 173/54; 22 Kanun-i Sani 1328 / 5 Şubat 1913

²⁰ BOA. A. MKT. MHM 677/5 / 28 Nisan 1896

²¹BOA. DH. TMİK -S, 11/18; 8 Haziran 1313 / 20 Haziran 1897

görülmemektedir. Yalnızca Priştine'ye bağlı olan Preşova ve merkeze tabi Kumanova, Koçana, Osmaniye, İştup, Palanka, ile Radovişte kaza kaymakamlıklarına Hıristiyan birer yardımcı tayin edilmesi için Dâhiliye Nezareti'ne müracaat edildi.

Vilayetin müslim ve gayrimüslim nüfus oranlarına göre (%68 - % 32) yer açıldıkça zaptiye kaydedilmesi için Zaptiye Alaybeyliği'ne tebligat yapıldı. Polis teşkilatı yeterli olmadığı için teşkilata 30 nefer ile beş adet komiser ilave edilecekti. Kosova'da polis mektebi bulunmadığı için Selanik'te bulunan polis mektebi Kosova için yılda 18 adet kontenjan ayıracaktı.²²

Islahat layihısından sonra Kosova İdare Meclisi'ne seçilen aza sayısı, müslim ve gayrimüslimlerden ibaret olarak 6 nefere çıkarıldı. Vilayet merkezi olan Üsküp'te ve Taşlıca Sancağı'nda yüzde on nispetinde gayrimüslim halktan zaptiye alındı. Kullanılan mekteplerin ıslahı ile beraber Üsküp ve Priştine'de 150 mektebin açılması teminat altına alındı. Yolların tanzimi için gerekli çalışmalar yapılmaktaydı. Bununla birlikte özel halleri dolayısıyla İpek, Prizren, Yenipazar ve Priştine sancaklarında ıslahat çalışmaları şimdilik kaydıyla tehir edilmişti.²³

Islahat çalışmaları konusundaki değerlendirmeler olumlu sayılmazdı. Görev verilecek gayrimüslim memurların Osmanlıca okuma yazma bilmesi şartına göre bölgede bir fert bulmak dahi mümkün değildi. Bulunanların da halkın sert karakteri yüzünden görev almaya cesaret etmeleri mümkün görülmemektedir. Hıristiyan zaptiyelerin birer ikişer görevini bırakması bu durumu göstermekteydi. Islahat kararlarının nüfus oranına göre her yere yaygınlaştırılması yalnızca merkez sancağında mümkündür. Sair sancaklarda uygulama faydadan çok zarar verecekti.²⁴

2.3. Vergi Nizamının Yeniden Düzenlenmesi

Islahat layihasının en önemli uygulamalarından biri de öteden beri şikâyet konusu olan vergi meselesini çözmektir. İltizam usulü kaldırılacak, arazinin değeri üzerinden beşer yıllık eşit taksitler halinde devlet memurları aracılığı ile tahsil edilecekti. Layiha "tahmis usulü" adı verilen yeni bir vergi usulü getirmekteydi.

Aşar vergisi belirlenirken, arazinin kıymeti üç ayrı düzeyde (yüksek-orta-düşük) belirlenecek ve bu değerlerin ortalaması alınacaktı. Bunun üzerine

²²BOA. DH. TMİK-S.5/63

²³BOA. DH. TMİK-S; 7/246

²⁴BOA. DH. TMİK-S, 11/18

maarif hissesi ve nafia vergisi eklendikten sonra belirlenen miktar beş yıllık eşit taksitler halinde yıllık olarak tahsil edilecekti. Bu usul 1312 mali yılından itibaren Rumeli vilayetlerinin birer kazasında tedricen uygulanacaktı.

Arazi tahriri sırasında yüksek fiyat belirlendiği yolunda halkın şikâyetleri dinlenecek, usulü dairesinde yeniden tahmin yapılacaktı. Geçmiş yılların vergisi bu düzeltme yapıldıktan sonra belirlenecek, gücü yetmeyenlerin vergi borçları taksitlendirilecekti.

San'at ve ticaretlerle meşgul olmayan çiftçilerden temettü vergisi alınmayacaktı. Askerlik bedeli belirlenirken zenginlerin ve fakirlerin durumu dikkate alınıp adil olunacak, her cemaatin askerlik bedeli mükellefin emlak, âkar, temettü, âşar ve ağnam vergilerinin miktarları ile uygun olması sağlanacaktı. Gayrimüslim cemaatlerin askerlik bedeli belirlenirken tevzi defterleri cemaat meclislerine onaylatılacaktır. Daha sonra hükümet marifetiyle tahsilâta başlanacaktı.²⁵

Valilikten alınan bilgilere göre ekili araziler oranında aşar vergisi alınması Priştine'ye merbut Preşova kazasında uygulanmıştı. Gerek vergi tahsilinin hızlandırılması, gerekse halkın mahsulâtı vaktinde elde etmelerinden dolayı hükümet ve çiftçiler açısından uygulamada herhangi bir zorlukla karşılaşılmamıştı. Halkın ve mültezimlerin birbirlerinden şikâyet etmelerine mahal kalmamış, ancak bu usulün İpek, Prizren, Yenipazar; Taşlıca ve kısmen Priştine'de uygulanması mümkün görülmemişti. Yalnızca merkez sancağıyla Preşova Kazası'nda uygulanması mümkündü.²⁶

İlk dönemin sona erdiği 1906 yılı raporlarında uygulama hakkında geniş bilgi verilmekle birlikte henüz Üsküb'ün dışına çıkılamadığı da görülmekteydi: Arazi önce tahrir edilecek, gelirine göre kısımlara ayrılacaktı. 5 yıllık tahmini öşür hesaplanıp yine beşe bölünecek her yıl eşit miktarda tahsil edilecekti. Üsküb ve Gosine'nin dışında yerel şartlar yüzünden arazi tahriri yapılamamıştı. Üsküb çevresinde uygulanan yeni sistem hakkında dile getirilen şikâyetler şöyleydi: Tarla ölçümleri yanlış yapılmış, bazı tarlalar tahrirden gizlenmiş, arazilerin gelir dereceleri yanlış takdir edilmişti. Köy ahalisi toplanarak araziye üç, dört veya beş mevkiye taksim etmiş, arazilerin verimliliği dikkate alınmadan her mevki aynıdır diye itibar olmuştu. Bazı köylerde bütün tarlalara aynı bedel yazılmıştı. Nizamname ahkâmına göre tarlalar verimlilik derecesi dikkate alınarak kısımlara ayrılmalıydı. Arazilerin yüksek verim derecelerine kaydedildiğini ileri süren köyler de vardı. Verimlilik dereceleri birbirinin aynı

²⁵BOA. A. MKT. MHM 677/5 / 28 Nisan 1896 (Islahat Layihası)

²⁶BOA. DH. TMIK-S; 7/24; 6 Şubat 1312 / 18 Şubat 1897

olduğu halde, çok farklı bedel yazılan araziler vardı. Sözelimi Diyole arazisinin her bir dönümüne 7,5 kuruş, Birezice tarlalarının dönümüne 4 kuruş takdir edilmişti.

Halkın cehaleti, tahmis usulünde şikâyete sebep olan konuların zamanında dile getirilmesine engel olmuştu. Bu durum tahmis işlemlerinin zamanında tamamlanmasına engel olmaktaydı. Tahmis usulünün uygulanması üzerinden fazla bir zaman geçmediği için kendisinden beklenen fayda henüz görülemedi. Köylüler verimsiz ve sel baskınına uğrama ihtimali bulunan tarlaları boş bırakmışlardı. Bunun önüne geçilmesi için dere yatakları ıslah edilmeliydi.

Büyük ve orta ölçekteki arazi sahipleri ziraat aletlerinin yeterli olmadığından şikâyet etmekteydi. Sermayeleri bulunmadığı için birkaç yıldır yarıcı, amele ve teroğları çalıştıramıyorlardı. Tarlalarının büyüklüğü müsait bulunanlar ziraat makinesi olarak işçi ihtiyacını karşılamaktaydı. Daha önce mültezimlerden zarar gören ve yeterli vasıtalara sahip olan büyük çoğunluğun üretimi artırması beklenmekteydi. Bölge daha önce askerî erzak müteahhitlerine iltizama verilmekte, bunlar öşür bedelini devlette olan alacaklarına mahsup etmekteydiler. İltizam bedelinin öşürden fazla olması yüzünden çok defa anlaşmazlık çıkmaktaydı. Vakıf arazilerin öşrü ekseriyetle daha düşük bedellerle ihale olunmaktaydı.

Öşürün; iltizam, emanet veya tahmis usullerinden biri ile tahsili hakkında halkın ileri sürdüğü fikirler muhtelifti. İltizam usulüne geri dönülmesini talep eden mükellefler; mültezimler ile ortaklıkları bulunan ve aşar vergisi ödemekten kısmen veya tamamen kurtulmaya alışmış büyük ve küçük arazi sahiplerinden ibaretti. Öşür bedeli, ekili olan olmayan bütün araziye tevzi edildiği için, tarlaların büyük kısmını ektiremeyenler de bu uygulamaya itiraz etmekteydiler. Ayrıca tarlaları sel ve dolu tahribine maruz olan çiftçiler, tedbirsiz veya aciz bulunanlar, askere alınmaları sebebiyle ziraat yapamayanlar, bedel-i tahmise itiraz etmekteydiler. Tahmis usulünün tatbiki ile vergileri hafifleyen ve diğerlerine nispetle sayıları daha çok olan mükellefler ile derecelendirme hatalarının düzeltilmesini isteyen diğer mükellefler tahmis usulünün devamından yanaydılar.²⁷

2.4. Islahat Döneminde Eğitimin Yeniden Yapılandırılması

Merkeze uzak eyaletlerde uygulanan yarı özerk idari yapılanma, devlet kontrolünün son derece etkisiz kalması yüzünden eğitim yatırımlarını tamamen

²⁷ BOA. TFR-1-KV; 128 /12748

ihmal etmiş, bu bölgeler imparatorluğun gerek doğusunda gerekse batısında halkın tamamen cahil kalmasına yol açmıştı. Abdül Bey (Frasheri) Meclis-i Mebusan'ın 14 Ocak 1878 tarihli toplantısında Arnavut halkın eğitim durumlarını şöyle açıklamıştı:

"Dünyada refah ve saadet-i hal ile medeniyete müteallik ne kadar şeyler var ise cümlesi maarif sayesinde vücuda gelmiştir. Maarifsiz hiçbir millet terakki etmedi, günden güne tedenni etti. Arnavutluk kıt'asında hiçbir karye yoktur ki mektebi olsun; ve ne de bayram namazını kıldırarak, hiç olmazsa cumadan cumaya bir ezan-ı Muhammedi için imamlar bulunsun. ... Artık insaf! Bu cehaletle biz nasıl medenî olabiliriz. Nasıl terakki edebiliriz? Bu hâb-ı gafletten ne vakit uyanabileceğiz insaf!... Taşrada hiçbir inas mektebi yoktur. Şu inas taifesini insan sırasına koyduğumuz yok ki, terbiyelerine dahi çalışmış bulunalım."²⁸

Dönemi itibarıyla işaret etmek gerekirse bu tespitler sadece Arnavutlar için geçerli değildi. Yenileşme döneminde devletin toparlanmasına fırsat vermemek için çıkarılan sonu gelmez savaşlar ve isyanlar gerçekçi bir eğitim programının uygulanmasına vakit ve imkan bırakmamıştı.

Aynı dönemde 1892 tarihli bir belgede eğitimdeki geri kalmışlığın bölgede servetin gayrimüslimler eline geçmesine yol açtığına vurgu yapılıyor, liseden ziyade ilk mekteplerin yaygınlaştırılması isteniyordu.

"Memlekette maârifçe en geri olan Müslüman halktır. Köy ve nahiyelerde Kur'an'ı biraz heceleyebilecek bir adam bayağı âlim geçinmektedir. Bu durum memleketi ticaret ve servetinin gayr-i müslümlerin eline geçmesini ve böylece Müslüman halkın mahrumiyetine sebep olmaktadır. Bu yüzden yalnız zenginlerin evlâdının tahsiline mahsus mekâtib-i i'dadiye teşkilâtından ziyade, vilâyetlerde halk çocuklarına hiç olmazsa Türkçe okuyup-yazma ve dört işlemi bilecek kadar tahsil verecek mekâtib-i iptidâiyenin teşkili maârifi yayma siyasetine uygundur."²⁹

denilmekteydi.

²⁸ Kemal Yakut, "Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti*, Tiran-Arnavutluk, IRCICA 2003, s. 45

²⁹ Bayram Kodaman, *Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK. Ankara 1991, s. 96

Islahat layihasında bölgenin eğitim konusundaki ihtiyaçlarını karşılayacak önerilere yer verilmişti: Bütün köy mektepleri ıslah edilecek, gerekli görülen yerlerde yeni ibtidaîler açılacak, diğer mekteplerin yapımına Maarif Nezareti'nce karar verilecekti. Maarifin yaygın ve kaliteli bir hale getirilmesi için nezaret gerekli kararları alıp uygulayacaktı. Hıristiyan rüştiye mekteplerinde görev yapan Türkçe muallimlerinin maaşları maarif gelirlerinden karşılanacaktı.³⁰

İmparatorluk genelinde eğitim sistemi karma bir şekilde devam ediyordu. Eski tarz medrese ve sıbyan mektepleri yanında Tanzimat'tan itibaren ibtidaî, rüşdiye ve idadî adı verilen yeni okullar açılmaktaydı. Sultan Abdülhamid, ilk öğretimin yaygınlaştırılması için gayret gösterdi. İlk planda vilayet merkezlerinde maarif meclisleri kurdurmuş, ayrıca nahiye merkezlerine büyük idadî mektepleri yaptırma kararı almıştı. Maarif salnamelerine göre bazı vilayetlerde 1892 yılında eski ve yeni tarz ilk okul sayısı şöyleydi.³¹

	Usul-i atika	Usul-i cedide	Toplam
Erzurum	?	?	850
Diyarbakır	185	11	196
Sivas	1.366	271	1.637
Trabzon	2.390	229	2.619
Van	120	9	129
İşkodra	75	26	101
Kosova	386	59	445

Tablo I: Maarif salnamelerine göre bazı vilayetlerde 1892 yılında eski ve yeni tarz ilk okul sayısı.

Eğitimin önemi bütün taraflarca bilinmesine rağmen bu konuda yeteri kadar iyileştirme sağlanamamasının bir çok nedeni vardı. Bunların en başında devletin ekonomik gücünün son derece sınırlı olması gelmekteydi. Öncelikli olarak mali kaynak bulunmalıydı. Bunun için aşar vergisinden ve zebhiye resminden³² yüzde iki oranında maarif hissesi ayrılmış, ayrıca sahipsiz kalmış, vakıf malları maarif komisyonlarının emrine verilmişti. Köy mekteplerine halkın katkı yapması beklenilmekteydi. Kosova Valililiği'nin yaptığı bir teklife göre idaresi köylülere bırakılmış mektep muallimleri için halkın sağlayacağı katkı mecburi hale getirilmeliydi. Yaklaşık 200 krş olan bir muallim maaşı, bu şekilde karşılanamazsa eksik kalan kısım zebhiye resmi ve evkaf-ı münderise

³⁰ BOA. A. MKT. MHM 677/5 / 28 Nisan 1896

³¹ Kodaman, s. 96

³² Kasapların kestikleri hayvanlardan alınan vergi

gelirlerinden tamamlanacaktı. Maarif komisyonundan alınan bilgiye göre cemaatlerin idaresinde olan mektep sayısı şöyleydi:

Merkeze bağlı kaza ve köylerde 92, Debre livasında 25; Elbasan sancağında 13; Görice'de 75; Serfice'de 107. Bu okullarda halk tarafından verilen ücret aylık 25 kuruş ile 200 kuruş arasında değişmekteydi. Okullar halkın ücret ödeyemediği yıllarda kapalı kalmaktaydı. Köy, kasaba ve kazalardaki bütün okulların muallim ücretlerinin halka yüklenmesi komisyon tarafından gerçekçi bulunmamaktaydı. Bu konuda tutarlı bir hesap yapılabilmesi için vilayet dahilinde şunun bunun elinde kalan evkafın tespiti, kira ve satış yoluyla bu vakıflardan elde edilecek gelirlerin belirlenmesi gerekmektedir.

Maarif komisyonu, köy çocuklarının okula devam etmelerinin mecburi olduğu konusunda ilgililere yeniden emir verilmesini isterken, köylere yapılacak mekteplerin aynı planda olması isteğini de uygulanabilir görmüyordu. Bütün köylerin gelirlerinin aynı düzeyde olmadığı için her köyün gelirine göre uygun bir okul planı hazırlanmalıydı.³³

Muallim maaşları için uygun bir kaynak bulma konusunda mahallî idarecilerin farklı teklifleri olmuştu. Bunlardan bölgede idealist bir subay olarak görev yapan Binbaşı Enver'in önerisi şöyleydi: 20 haneli bir köyde köylü, yıllık olarak muallim için 20 kile çavdar verebilirdi. Ayrıca yiyeceği, yatacak yeri ve kışlık yakacağı köylülerce karşılandığında köy halkı, muallime tahminen aylık bir buçuk lira ücret vermiş olurdu. Ortalama bir muallim maaşının 250 kuruş olduğu düşünüldüğünde, geriye kalan 100 kuruşun Maarif İdaresi tarafından verilmesi gerekirdi. 100 ya da 300 haneli bir köyde yukarıdaki hesaba göre muallim maaşları için Maarif İdaresi'nden yardım almaya gerek kalmazdı. Hıristiyan cemaatlerinin yaptığı gibi en ufak bir İslam köyüne kadar eğitimin yayılması bu hesapla mümkün olacaktı.

Halk eğitimin önemini kavrayamadığı için bölgedeki çocuklar kaz çobanlığı ile vakit geçirmekteydi. Eğitimin mecburi hale getirilmesi emri, bölgenin yapısından kaynaklanan zorluklarla hayata geçirilememişti. Bunun için gerekirse birkaç kişinin cezalandırılması mümkündü. Köy çocuklarının okul kayıtlarının düzenli hale getirilmesi için nahiyelerde bulunan rüştiye muallimleri tarafından düzenli olarak teftiş yapılmalıydı. Öğretmen ihtiyacının karşılanması için, tahsili meccani olan mülkiye idadi mekteplerinden mezun talebelerden, yüksek okula devam etmeyenlerin 2 yıl ibtidaî muallimliğinde

³³ BOA. TFR-I KV. 7/83

bulunmaları mecburi hale getirilmeliydi. Özel okulların açılması teşvik edilmeli, bu okullarda görev yapan muallimler askerlikten muaf tutulmalıydı.³⁴

Kosova bölgesindeki ıslahat çalışmalarını yürütmekle görevlendirilen Ferik Saadetin Paşa, İpek Sancağı'nın kaza ve köylerinde eğitimin mecburi tutulması ve okulların halk tarafından yaptırılması teklifini uygulamak için Maarif Müdürü'nü görevlendirmişti. Prizren sancağında Avusturya sefirleri himayesinde Cizvit papazları getirilmek istenmesi halkın tepkisini çekmekteydi. Bu tepkiler uluslararası antlaşmaların sağladığı haklara aykırıydı. Cizvit ruhbanının İsevî dininin neşri hususunda talim ve tedrisi başlıca vasıta görmeleri örnek alınmalıydı. Prizren'de henüz dini eğitim ve mektep bulunmayan bir çok İslam köyü vardı. Bu tür papazların bölgeye gelmesindeki mahsuru ortadan kaldırmak için İslam köylerinde dinî eğitim veren mekteplerin çoğaltılması gerektiği halka anlatılmalıydı.³⁵

Islahat kararlarına göre elli haneden fazla köylerde birer ibtidaî mektebi açılacaktı. Bu mektepler için maarif müfettişi aşağıdaki hususları teklif etti:

“Liva merkezlerinde ve gerekli görülen kazalarda birer Darulmuallimîn açılmalı ve köy iptidailerinde okutulacak derslere göre usul ve kaide öğretilecek talebeler beş altı ay zarfında mezun edilmelidir. Darulmuallimîn'de okuyacaklara Maarif sandıklarından 50-60 kuruş maaş verilmesi uygundur. İslam ve Hıristiyan köyelerine 100 adet mektep açılması ve muallimlerine 200 kuruş kadar maaş tahsisi gerekir. Mektep binalarının hazırlanması konusunda halk zorunlu tutulmalıdır. İstanbul medreselerinden icazet alan ve hazine tarafından 150 kuruş maaşla göreve çıkarılan talebeler Arnavutluk'ta bulunan köy ilkokullarında görevlendirilmelidir. Prizren sancağında açılacak idadî mektebi ile birlikte Prizren, Priştine, İpek sancaklarında acilen birer Darulmuallimîn açılmalı, Maarif Müdüriyeti köy mekteplerinin ihtiyacına göre bir program hazırlamalıdır. Darulmuallimîn muallimlerine belediyelerin verebileceği maaş tespit edilmelidir. Yüz mektepten sekseni müslim, yirmisi gayrimüslim ahaliyle meskun köylerde açılması düşünülmektedir. Talebelere maarif sandığından verilecek para karşılığında mezun

³⁴ BOA. TFR-I KV. 7/83

³⁵ BOA. DH. MKT. 2131/ 102; 29 TE 1314 // 10 Aralık 1898

olduktan sonra, hükümetin göstereceği yerde görev yapacaklarına dair kendilerinden birer senet alınacaktır.”³⁶

Islahat layihası çerçevesinde yapımı planlanan okulların inşaatı mali zorluklara rağmen devam etti. Söz gelimi İpek'teki okul inşaatlarının tamamlanması için maarif tahsisatı suret-i maktuada verilmişti. Bu çerçevede 150 bin kuruş olan Kosova Vilayeti maarif yardımı hissesinin 100 bin kuruşu İpek'e ayrıldı.³⁷

Aynı dönemde yabancı okulların oynadığı role dikkat çekmek gerekir. Okullaşma çalışmalarında yabancı okullar hem bir kıyas ölçüsü, hem de halkın ve devletin konuya dikkatini çekmek için yararlanılan bir teşvik unsuruydu. Söz gelimi Bulgar metropolitinin Ruslar tarafından desteklendiği ileri sürülen bir belgede yabancı tahriklerin ancak okul açılmasına önem verilerek önlenebileceğine vurgu yapmaktaydı: Öteden beri devlete bağlı olan Arnavutların zihinlerinin karıştırılmasını önlemek için bu bölgelere gereken tahsisat ayrılmalıydı. Priştine, Prizren ve İpek'te yatılı ve gündüzlü askerî mektepler ile nahiye ve köylerde sıbyan mektepleri açılmalıydı. Bulgarların Makedonya'daki emelleri için çalışan metropolit, Rusya Sefareti ve Rus hükümeti aracılığı ile desteklenmekteydi.³⁸

Ahmed Zühtü Paşa'nın hazırlattığı bir raporda yer alan Priştine, Prizren, Taşlıca, Yenipazar ve İpek kazalarında 62 Rum, 23 Bulgar, 2 Katolik ve 4 Musevî okulunun varlığına dikkat çeken Gurulkan “Özellikle Arnavutların yaşadığı bölgelerde Rum okullarının çok fazla olması dikkat çekicidir. Bu durum Arnavutları, Helenleştirme çabalarını daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır.” demektedir.³⁹ Ferik Saadettin Paşa'nın ilk yaptığı tespitlere göre de Prizren'de Hıristiyanların nüfusu daha az olduğu halde mükemmel şekilde Darülfünun ve Darulmuallimleri vardı. Bu sebeple Hıristiyanlar terakki etmekte, İslamlara karşı ticaret ve sanatta marifetlerini göstermekteydiler. Cehalet yüzünden bazı köylerde halk Hıristiyan olmaktaydı. Müslümanların okul adı verilecek bir eğitim kurumları yoktu⁴⁰.

³⁶ BOA. TFR-1-KV 1/9 10 Şubat 1318 / 23 Şubat 1903

³⁷ BOA. BEO 1352, /10360/4

³⁸ BOA, Y. PRK. UM, 44/88

³⁹ Kemal Gurulkan, “Arnavut Ulusçuluğu Sürecinde Anadilde Eğitim Sorunu, Osmanlı Devleti'nin Konuya Yaklaşımı”, *Arşiv Belgelerinde Kosova ve Osmanlı Devleti Uluslararası Sempozyumu*, (Basılmamış tebliğ metni), Kasım 2008.

⁴⁰ Y. PRK. ASK 143/119; 25 Rebiu'l-ahir 1316 / 12 Eylül 1898

Islahat layihasının uygulanmaya konulduğu dönemden itibaren yapılan yatırımların önemli bir kısmı bir tablo halinde verilmiştir. (bkz. Ek 2)⁴¹ Ekte verilen tablo ilgili yatırımların tamamını göstermese de- zira 1321/1905 tarihli Maarif Salnamesine göre Sultan II. Abdülhamid, tahta geçtiği 1293/1877 yılından itibaren 357 adet ibtidaî mektebi yaptırmıştır.⁴² Liste toplu bir değerlendirme yapma imkanı vermesi açısından önemlidir. Maddî imkanların son derece sınırlı olduğu bir dönemde güvenlik yatırımlarının eğitim yatırımlarından fazla olduğu ilk bakışta görülebilecektir. Bu aynı zamanda yapılan bütün çalışmalara rağmen istenilen düzeyde bir eğitim hamlesinin gerçekleştirilememiş olma sebeplerini anlamaya yardımcı olacaktır. 1311/1895 tarihli Maarif Salnamesine göre Kosova'da toplam öğrenci sayısı 15.752'dir. Takip eden 10 yıl içerisinde bütün çabalara rağmen İştîp, Kumanova, Gilan, Akova, Kalkandelen, Taşlıca ve Prepol'un dışındaki yerlerde bir iyileştirilme yapılamamıştır. Son on yıl içerisinde toplam öğrenci sayısında her hangi bir artış olmamıştır. 1321/ 1905 tarihli Maarif Salnamesi Kosova nüfusunu 865.445 verirken öğrenci sayısını 15.695 olarak verir. Bu sayı 1311/1895 yılı rakamlarından daha düşüktür. Aşağıda vilayetlerin nüfuslarına göre öğrenci sayılarını tespit eden bir liste verilmiştir.⁴³

1321/1905	Nüfus	Öğrenci	Oran
Erzurum	647.010	19.693	30,3/1000
İşkodra	300.000	5.164	25,25/1000
Bitlis	318.911	10.093	3,48/1000
Diyarbakır	472.249	10.383	24,01/1000
Sivas	1.087.555	82.772	76,18/1000
Kosova	865.445	15.695	18/1000
Manastır	840.454	64.076	76,23/1000
Van	430.000	4.042	9,4/1000
Yanya	650.000	35.650	54,84/1000

Tablo II: Coğrafi şartları benzerlik gösteren bazı vilayetlerin nüfuslarına oranla öğrenci sayıları (Maarif Salnamesi 1905).

⁴¹ Mucize Ünlü, II. Abdülhamit Döneminde Üsküp'te İmar Faaliyetleri, *GAMER*, I, 1 (2012) s. 165-186 başlıklı makalesinde Üsküp'teki imar çalışmalarına yer vermiştir. Ancak çalışma konuyu ıslahat programı çerçevesinde ele almadığı gibi Üsküp'te yapılan imar çalışmaları ile sınırlı tutmuştur.

⁴² *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, İstanbul Matbaa-i Âmire Sene 1321; Sene 1314.

⁴³ Üsküp 5; İştîp 101; Prizren 33; Kumanova 21; Radovişte 2; Kalkandelen 1+44 ; Koçana kazası 1+19; Kratova kazası 1+2; Priştine sancağı 6; Yakova 1+5; Berane 1 ;Gilan 47; Senice 1 idadi; Preşova 1+1; Yenipazar (liva) 1; Taşlıca 34+idadi; Akova 21; Prebol; 15, Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, İstanbul Matbaa-i Âmire Sene 1321.

Listeye göre Kosova, Van ve Bitlis'ten sonra en düşük orana sahiptir. 0,18 Eğitim konusunda istenilen başarının elde edilememesinin sebepleri arasında halkın ıslahat projelerine karşı gösterdikleri tepkidir. Üsküp ve Gosine'nin dışında uzun bir süre normalleşme sağlanamamıştır. Vali Hafız Mehmed'in verdiği bilgiler de bu yöndedir. "Üsküp ve Priştine sancaklarında 150 köy mektebi inşa edilerek açılması kararlaştırılmıştır. Ancak özel durumları sebebiyle İpek, Prizren, Yenipazar ve kısmen Priştine sancaklarında uygulama zamana bırakılmıştır."⁴⁴

Bölgede etkili olan yabancı tahriklerin yanında Arnavutça eğitim taleplerinin devlet okullarına karşı olan ilgiyi azalttığı düşünülebilir. Osmanlı millet sisteminde gayrimüslimler kendi lisanları ile eğitim yapma hakkına sahiptiler. Ancak aynı hak Müslüman unsurlara verilmiyordu. Bu yüzden Arnavutların Müslüman olanları Türkçe, Ortodoksları Yunanca, Katolikleriyse Latince eğitim yapıyorlardı. Balkanlar'da milliyetçi hareketlerin ivme kazanmasına paralel olarak Arnavutlar, Arnavutça eğitim hakkını elde etme mücadelesi başlattılar. Ancak Arnavut İttihadı'nın ayrılıkçı eylemlerde bulunması, Osmanlı yönetimini sert tedbirler almaya yöneltmiş daha önce izin verilen özel okullar da kapatılmıştır. Bu çerçevede Göriçe'de 1887'de resmen eğitime başlayan özel Arnavut okulunun eğitimine 1902 tarihinde son verilmiştir.⁴⁵

2.5. Ticaret ve Ziraatin Geliştirilmesi İçin Alınan Tedbirler

Ticaret ve ziraatin geliştirilmesi konusunda Islahat Layihası "Ticâret ve sanayi' ve ziraât odalarının ber-mûceb-i nizâm her vilâyette ta'mim-i teşkilâtıyla ıslâh-ı ziraât için, Zirâat Bankası sermâyesinden mürettep tahsisâtın beher sene hüsn-i tevzi'ine i'tinâ olunacaktır."⁴⁶ şeklinde bir hüküm içermekteydi. Bu konuda yapılacak çalışmalar daha geniş bir talimatla vilayetlere duyuruldu. Manastır, Kosova Selanik Heyet-i Fenniye ve Teftişiyeye Riyaseti'ne yazılan özel talimat şöyleydi:

Osmanlı mülkünün imarı ve yükselmesi, halkın refahının sağlanması, saltanatın ve padişahın en önemli maksadıdır. Bunun için Manastır, Kosova ve Selanik'te memleketin imarı ve ziraatin geliştirilmesi için gerekli tesislerin tayini, yapılması gerekli yolların tespiti, arazilerin sulanması için nehirlerden yararlanma yollarının araştırılması, sahil kentleri ve diğer yerlerde ticaretin

⁴⁴ BOA. DH. TMIK -S 7/24; Hafız Mehmed, 6 Şubat 1312 / 20 Şubat 1897

⁴⁵ Ali Aslan, "Arnavutça Eğitime Geçiş ve Buna Karşı Osmanlı Yönetiminin Tavrı", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti*, Tiran-Arnavutluk, IRCICA 2003, s. 63

⁴⁶ BOA. A. MKT. MHM 677/5 / 28 Nisan 1896

geliştirilmesi, deniz araçlarının seyahatlerinin kolaylaştırılması, gerekli yerlerde ibtidaî ve rüşti mekteplerin açılması, vergilerin adil bir şekilde dağıtılması amacıyla bir heyet teşkil edilmiştir. Heyette Ticaret ve Nafia, Orman ve Meadin, Ziraat, Maliye ve Maarif Nezareti görevlileri yer almaktadır. Heyet üyelerine ayrıca kendi nezaretleri ile ilgili hususlar için talimat verilmiştir. Halkın güvenliğinin sağlanması için zabitanın ıslahı, gerekli yerlerde mahkemelerin ve adliye teşkilatının kurulması heyetin görevleri arasındadır. Heyet çalışmalarına Manastır'da başlayıp sırasıyla Kosova ve Selanik'te sürdürecektir, her vilayette çalışmalarını 3 ay ile sınırlandıracaktır. Heyetin çalışmaları öncelikle Dâhiliye Nezareti'ni ilgilendirmektedir. İmar faaliyetlerinde yerli malzemenin kullanılma imkânına öncelik verilecektir.

Özel talimata göre heyet üyeleri Ticaret ve Nafia Nezareti'nden Turuk ve Meabir Müdürü Yusuf Razi Bey, Ticaret Müdürü Subhi Bey, Demiryolları mühendisi Bahaattin Bey, Ziraat Nezareti'nden Selanik Ziraat Müfettişi Dinadis Efendi, Orman ve Meadin Nezareti'nden Nesib Bey, Maliye Nezareti'nden Maliye Meclisi azasından Refik Bey, Meclis-i Maarif azasından Halid Bey; Encümen-i Maarif azasından Tahir Efendi'den oluşmaktaydı.⁴⁷

Teknik heyetler bölgenin ekonomik yapısını etkileyecek önemli kararlar aldılar. Söz gelimi Kosova Vilayet Meclisi'nin ziraatın ıslahı konusunda aldığı kararlar şöyleydi: Çiftlik sahipleri ile bölgede teroğlan, yarıcı, üçlemeci, dörtlemeci, orakçı, harmancı gibi isimlerle anılan ameleler arasında yıllık sözleşme yapılması zorunlu olacaktı. Zira sözlü taahhütlerini yerine getirmeyen taraflar arasında sık sık olay çıkmaktaydı. Kosova'da bağıcılığın önemli bir yeri vardı. Ne var ki bunun için Avrupa'dan getirilen ispiroto daha çok müskirat yapımında kullanılıyor, halk sağlığı üzerinde ciddi zararlara yol açıyordu. İspirtonun içki yapımında kullanılmasını önlemek için muhtevasına ağır kokulu bir tıbbî ecza konulacaktı.

Bölge ekonomisi üzerinde önemli bir yeri olan tütüncülük, Reji İdaresi kurulduktan sonra, -bir kuruş olan gümrük resminin dört kuruşa çıkarılması yüzünden- dış piyasada Yunanistan tütünleri karşısında pazar kaybına uğramıştı. Tütündeki gümrük resmi eskiden olduğu gibi bir kuruşa indirilmeliydi. Çiftçileri zalim tefecilerin elinden kurtarmak için Üsküp ve Orhaniye'ye açılan Ziraat Bankası'nın Priştine, Yenipazar, Mitroviçe, Taşlıca ve Pirepol'de birer şubesi açılmalıydı. Ziraat odaları kurulmalı, bu odalar aracılığıyla ziraat aletleri, depo, fidanlık numune tarlası, tohum, damızlık hayvan dağıtmak gibi arazi sahipleriyle çiftçiler arasındaki işlemleri

⁴⁷ BOA. Y. PRK. UM 59/106; 22 Eylül 1902

yürütülmeliydi. Aynı şekilde Ziraat Bankası ile çiftçiler arasındaki işlemler de Ziraat Odaları aracılığı ile yürütülmeliydi. Romanya’da olduğu gibi kaza merkezinde seyyar çiftçi muallimi görevlendirilecek ziraatın ıslahı konusunda halk bilinçlendirilecekti.⁴⁸

2.6. Jandarmanın Teşkilatının Islahı

Islahat layihasının hazırlandığı günlerde Kosova vilayetinde sürüp giden şekavetin önlenilmesine hükümet tarafından önem verilmekteydi. Vali vekili Daniş Efendi, Jandarma Alayları’nın ıslahı için Hıristiyanlardan yararlanılabileceğini ve Harbiye Mektebinde jandarma subayı yetiştirmek için bir şube açılmasının uygun olacağını ifade etmişti.⁴⁹ Esasen batılı devletlerin ıslahat taleplerine bir cevap olarak uygulamaya konulan ıslahat layihasında umur-ı zabıta başlığı altında jandarma konusu ele alınmış ve “Rumeli vilâyâtı jandarma alaylarına efrâd-ı müslimenin yüzde onu derecesinde sınıf-ı gayrimüslimeden dahi efrâd alınacaktır” denilmişti.

Bu maddenin uygulanmasında da çeşitli zorluklar ortaya çıktı. Görev alacak gayrimüslimlerde Türkçe bilme şartının aranması önemli bir engeldi. Devletin memur maaşlarını zamanında ödeyecek durumda olmaması, jandarma kaydolmayı cazibesiz bir hale getirmişti. Ayrıca bölgede gizli ya da açık çıkarı bulunan hiçbir güç asayişin düzelmesine taraftar değildi. Bulgar, Sırp çeteciler jandarma olmak isteyen gayrimüslimleri tehdit yoluyla bu işten vazgeçiriyorlardı.⁵⁰ Bunun da ötesinde ayrılıkçı Arnavutlar, saltanata muhalif ittihatçılar ve kurulu düzenden faydalanan yerel beyler, Hıristiyan jandarmalara karşı halkı kışkırtıyor, sık sık isyanların çıkmasına sebep oluyorlardı. Kosova merkez sancağında mukayyed Müslüman nüfusun, gayrimüslimler karşısında azınlıkta kalması ayrıca problem olmuş, herhangi bir taşkınlığa meydan verilmemesi için kayıtlı olmayan Müslüman nüfusun hesaba katılması formülü icad edilmişti.

Asayişin korunmasından sorumlu jandarma güçleri genel olarak istenilen seviyeye çıkarılamamıştı. Sözelimi Vulçitrın’de jandarma kadrolarının üçte bire düşmesi isyancılara cesaret vermiş, Priştine ve Gilan’ın firarilerine sığınak haline gelmişti. Kosova vali vekili adına Tahrirat Müdürü Halil Hicrî, vilayet jandarma alayının eksikliklerinin tamamlanması ve jandarmanın mülkiye memurlarının emrine verilmesi gerektiğini ileri sürmekteydi.⁵¹ Hıristiyan

⁴⁸ BOA. DH. MUİ. 8/ 34-1; 02. Za.1327 / 15 Kasım 1909

⁴⁹BOA. Y. MTV. 187/14.

⁵⁰ BOA. TFR.I..A.13 / 1261-1

⁵¹ BOA. DH. TMIK. S. 3/81; Aralık 1896

jandarma alımı meselesinin 1902 sonbaharında Cuma-i Bala'da başlayan Bulgar isyanından sonra Avusturya ve Rusya'nın birlikte hazırladıkları Viyana tasarısı ile yeniden gündeme gelmesi, Mart 1903'de Kosovalı Müslümanların ayaklanmasına yol açmıştı. Prizren, İpek, Yakova'da da yer yer ayaklanmalar ortaya çıkmış, kısa sürede Mitroviçe, Priştine, Yenipazar sancaklarına ve İşkodra'nın kuzey bölgelerine yayılmıştı. Bu mesele vergi vermek istemeyen ve askere gitmekten kaçınan çevrelerce kullanılmaktaydı. Bu isyandan yararlanan batılı güçler Ekim 1903'de ilân edilen Mürzsteg Programı ile Kosova'nın güvenliğini kendi aralarında paylaşacaklardı.⁵²

2.6. Adliye Teşkilatının Islahı

Adliye teşkilatının yeniden düzenlenmesi ve gayrimüslimlerin dini teşkilatlarına ait resmî yazışmaların hızlandırılması, ıslahat layihasında ele alınan konulardan biriydi. Buna göre muhakeme usulü ve ceza mahkemelerinde gecikmelere yol açan kurallar ve işlemler, adliye ıslahat komisyonları tarafından düzeltililecekti. Kiliselerle ilgili işlemlerin hızlandırılması için gerekli tedbirler alınacaktı.⁵³ Ancak öteden beri Adliye teşkilatında yapılmak istenen düzenlemeler bölgenin tepkisini çekmekteydi. 1880'de İpek'te adliye teşkilatı kurmak için görevlendirilen Osmanlı memuru Kurban bayramı gününde Molla Hacı Musa'nın teşviki ile öldürülmüştü.⁵⁴ Hükümetin problem üretmeme politikası uzun bir süre işi oluruna bırakmış, bu konuda ciddi bir ilerleme sağlanamamıştı. 1900 yılında Adliye teşkilatı aleyhine Debre'de isyan çıkmış, Tatar Süleyman Paşa'nın yerine tayin edilen Binbaşı Nureddin Bey öldürülmüştü.⁵⁵

1902 yılı ortalarında Kosova Valisi Reşad'ın ifadelerine bakılırsa, teçhizat-ı askeriye tertibi ve ağnam resmine yapılan zammın kaldırılması talebiyle Mitroviçe'de yaşanan kargaşa; aşırı cehalete eklenen sert tabiat, ahlak düşkünlüğü ve hükümetin nüfuzuna karşı kendi menfaatini düşünenlerin alışkanlık haline getirdikleri bir olaydı. Kosova'ya ilmiye, mülkiye, adliye, maliye dairelerinin iş bilen, saltanata bağlı ve tecrübeli memurlarından bir ıslah heyeti gönderilmesi ve söz dinlemeyenlerin kanun dairesinde cezalandırılmaları gerekliydi. Ahaliyi isyana teşvik edenler arasında müftü ve Hoca İbrahim Efendi vardı.⁵⁶ Adliye teşkilatı muhtemelen şeriat hükümlerine aykırı görülmekteydi.

⁵² Sönmez, s. 58

⁵³ BOA. A. MKT. MHM 677/5; 28 Nisan 1896

⁵⁴ Külçe, s. 271

⁵⁵ Külçe, s. 286

⁵⁶ BOA. Y. MTV. 231 /114; 12 Haziran 1318 / 26 Haziran 1902

Avusturya ve Rusya'nın birlikte hazırlayıp sundukları Viyana tasarısından sonra, yabancı müdahalesinin önüne geçmek isteyen Osmanlı hükümeti, vilayet merkezlerinde adliye teşkilatını yeniden kurdu. Bu çerçevede Kosova, Manastır ve Selanik vilayet merkezlerinde açılan Bidayet ve İstinaf Mahkemeleri hukuk ve ceza dairelerine ayrıldı. Mahkeme azalarının yarısı müslim, yarısı gayrimüslim olmak üzere Adliye Nezareti'nce tayin edildiler. Kosova merkezine bağlı 9 kazada, Bidayet Mahkemesi açıldı, mahkeme reisi, aza, müdde-i umumi ile müstantiklerin Adliye'den yetişmiş ve Hukuk Mektebi mezunu olmasına dikkat edilmişti. Düzenli olarak teftiş edilen mahkemelerde alınan sonuçlar memnuniyet vericiydi.⁵⁷

Halkın arazi tahriri, nüfus sayımı ve düzenli askerlik gibi konularda güveni kazanılamamış, ya da ayrılıkçı gruplar, halkın şikayetlerinin devam etmesini siyasî pozisyonları için daha faydalı görmüşlerdi. Halkın taassubunu tahrik eden farklı çevreler, ıslahat çalışmalarını önlemek için her yolu deneyeceklerdi. Bu yüzden ıslahat kararları merkez kaza Üsküb'ün dışında uygulamadı. İslahat kararlarının askerî güç gösterisi ile hayata geçirilmesi, yenileşme döneminin yaygın uygulamalarından biriydi. Ancak Sultan Abdülhamid'in kan dökmeme ve batılı devletlerin tepkisini çekmeme siyaseti askerî operasyonlara izin vermemiştir. Meşrutiyetin ilanından sonra yapıldığı anlaşılan bir operasyonun neticelerinden memnun görülen Kosova Valiliği, benzer uygulamalar için izin istemektedir. Valiye göre, canilere sığınmak olmak üzere yapılan kulelerin yıkılması ve silahların toplanması, direnmeleri halinde üç-beş katilin idamına müsaade edilmesi halinde hükümetçe arzu edilen ıslahatın yapılması mümkün olacaktır. Askerî kuvvet gösterisi neticesinde İpek ve Yakova'da emlak ve arazi tahriri ile birlikte kadınların da dahil olduğu nüfus sayımına başlanılmış, askerlik şubelerince askere alınacak efradın Rumeli haricinde görevlendirilmeleri kabul ettirilmiş, ağnam resminin tahsili mümkün olmuştur ve hükümet idaresi kurulmuştur. Gosine'ye hareket edildiğinde İstanbul'da ihtilal yapılması üzerine hareket sona erdirilmiştir. Ancak Rumeli Müfettişliği, benzer şekilde askerî operasyonlara izin vermemiştir.⁵⁸

2.7. Batılı Güçlerin Etkin Olarak Sürece Katılması

İslahat programının başarısızlığında bölgenin yapısından kaynaklanan sorunların yanında komşu devletlerin oynadıkları olumsuz rolün etkisi vardı. Batılı devletlerin Balkanlar üzerinde kıyasıya sürdürdükleri nüfuz mücadelesine ek olarak Balkan devletleri bölgede etkinliklerini artırmak için fırsat

⁵⁷ BOA. TFR 1 KV 11/191

⁵⁸ BOA. TFR. I. KV. 221/22074, 15 Mayıs 1325 / 26 Mayıs 1909

kolluyorlardı. Sözelimi Karadağ'ın en önemli hedefi İşkodra'yı almaktı. Bunun için İtalya ile kimi zaman da Avusturya ve Rusya ile işbirliği yapmakta, isyancı Arnavutlara destek vermekteydi.

Yanya ve Epir'in peşinde olan Yunanistan, Arnavut ulusal hareketine önemli destek sağlayan devletlerin başında geliyordu. Güney Arnavutluk üzerinde de tarihî ve dinî iddiaları vardı. Fener Rum Patrikhanesi aracılığı ile etkili olmaya çalışıyordu. Bu çerçevede ayrılıkçı hareketlere her türlü sığınma ve maddi desteği sağlamaktan kaçınılmıyordu.

Kosova ve İşkodra üzerinden Adriyatik'e açılmayı hedefleyen Sırbistan'ın çıkarları Avusturya-Macaristan devleti ile çatışmaktaydı. Bu yüzden bölgede yaşanan her türlü olumsuzluk Sırp'lardan teşvik görecekti. Ayastefanos antlaşması ile kurgulanan Büyük Bulgaristan rüyasından vazgeçmeyen Bulgarlar, kurdukları isyancı komitelerle diğer milletlerin de benzeri çeteler kurmalarına ön ayak olmuşlardı. Avusturya, Sırbistan ve Yunanistan'ın çıkarlarını da tehdit eden Bulgar faaliyetleri, zamanla tüm bölgeyi ateşin içine atacaktı.⁵⁹ Arnavut ayrılıkçılara her türlü imkanı sağlayan Romanya'da bu gruba eklendiğinde Osmanlı ıslahat programının netice vermesi esasen mümkün değildi. Daha Mayıs 1897'de Rusya ve Avusturya şartlar elverdiği müddetçe Balkanlar'da statükoyu koruyacaklarına ilişkin genel bir antlaşma imzalamışlardı. Şayet korunma imkanı ortadan kalkarsa bölgeyi kendi çıkarlarına zarar vermeyecek bir biçimde aralarında eşit olarak böleceklerdi.⁶⁰ Aslında böyle bir antlaşmanın bölgeyi paylaşma antlaşması olduğu açıktı. Statükoyu koruma ifadesi, paylaşımın diplomatik dildeki karşılığıydı.

Osmanlı devleti ıslahat kararlarını uygulamaya çalışırken batılı devletler Rumeli vilayetlerinde hiçbir tahrikten geri kalmıyorlardı. Özellikle Avusturya mahalli olaylara, hatta Arnavut kabileler arasındaki kan davalarına kadar müdahale ediyor bu bahane ile politik çıkarına aykırı gördüğü idarecilerin değiştirilmesi için baskı uyguluyordu.⁶¹ 1902 sonbaharında Cuma-i Bala'da başlayan Bulgar isyanı Rusya ve Avusturya'nın doğrudan müdahalesine fırsat

⁵⁹ Bilgin Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar*, Buke yay. İstanbul, 2004, s. 49

⁶⁰ Gül Tokay, *Makedonya Sorunu, Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, Afa yay. İstanbul, 1996, s. 41

⁶¹ Vilayet tercümanı Yusuf Efendi'nin ruhbandan Monsenyör Logaliçi'ye insanların gözü önünde hakaret ettiği gerekçesiyle ileri sürdüğü talepler: Vali Kemalî Paşa derhal işten el çektirilmelidir. Yusuf Efendi yalnız Kosova vilayetinden değil Avusturya konsolosu bulunan bütün mahallerden uzaklaştırılmalıdır. Katolik Kilisesinin meşru haklarının korunması, Avusturya'nın himayesinin tanınması ve konsololar hakkında farz olan hücrmete uyulması bir talimatla Kosova Valiliğine bildirilmelidir. İleride ispat olunacak hukuk-ı imtiyazın ihlalinden dolayı Katolik kilisesinden özür dilenmelidir. BOA. A. MKT. MHM 502/2 21 Mart 1307 / 2 Nisan 1891

verecekti. Avrupa devletlerinin müdahale gerekçelerini ortadan kaldırmak için yeni kararlar almak zorunda kalan Osmanlı hükümeti, Kasım 1902 tarihinde yeni bir takım idarî ve güvenlik tedbirlerini içeren “Rumeli Vilâyetleri Hakkında Talimat”ı yayınladı. Talimat ile Hüseyin Hilmi Paşa 8 Aralık 1902 “Vilâyât-i Selâse Müfettiş-i Umûmisi” olarak göreve başladı.⁶²

Makedonya ile ilgili gelişmeleri yakından takip eden Rusya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun öncülüğünde başlatılan ve genel olarak tamamen Avrupa devletlerinin denetiminde bir genel müfettiş atanmasını öngören Viyana Tasarısı⁶³, (21 Şubat 1903) Makedonya-Edirne İhtilalci İç Cemiyeti (VMRO) tarafından Manastır bölgesinde başlatılan İlinden Ayaklanması (Ağustos 1903) sonrasında Mürzsteg Reform Programı adıyla yeniden gündeme getirilerek Osmanlı Devleti'ne kabul ettirilmiş, Avrupa devletleri sorunun çözümünde resmî bir taraf haline getirilmişti. Buna göre Rumeli'de güvenlik uluslararası denetim altında bir jandarma gücü tarafından sağlanacaktı. Bölge beş bölüme ayrılmış, Kosova'nın güvenliği Avusturya-Macaristan'a, Serez Fransa'ya, Manastır İtalya'ya, Drama İngiltere'ye ve Selanik Rusya'ya bırakılmıştı. Avusturya ve Rusya ayrıca programın genel denetiminden sorumlu olacaktı.⁶⁴ Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti bölgede bağımsız karar alma gücünü siyasî olarak kaybetmiş sayılırdı.⁶⁵

⁶² Ali Dikici, “Osmanlı Makedonya’sında Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Misyonu: Mürzsteg Reform Programı”, *Karadeniz Araştırmaları*, C. 6, S. 24, Kış 2010, s. 75-108.

⁶³ Meclis-i Vükela’da yapılan değerlendirmelere göre Rusya’nın hazırladığı Viyana tasarısı; Rumeli Müfettişi paşanın, Avusturya ve Rusya ile istişare edilmeden üç seneden evvel azl edilmemesi; müfettiş paşanın merkezden izin alma gereği duymadan üç vilayette asker kullanmasına izin verilmesi; üç vilayet valilerinin her hususta müfettiş paşaya yardımcı olmaları; polis ve jandarmanın güçlendirilmesi için yabancı uzmanların kullanılması; jandarma subaylarının tecrübeli ve yetenekli askerlerden seçilmesi; polis yapılacak gayrimüslimlerde, Türkçe okuma yazma şartı aranmaması; halkın çoğunluğu Hıristiyan olan köylerde köy beğçilerinin Hıristiyanlardan seçilmesi; hükümetin Arnavutları kanunlara itaate sevk ve icbar edecek sebeplere ve vasıtalarla gecikmeden müracat etmesi; siyasî suçluların affedilmesi; vilayetler için birer bütçe hazırlanması; vergi gelirlerinin mahallî idarelerin ihtiyacına harcanması; aşar ve gelir vergilerinin iltizam yoluyla toplanması ve toplu aşar ihalesi usulünün kaldırılarak her köyün aşarının ahali namına ayrı ayrı ihale edilmesi; vilayet gelirlerinin tamamen Osmanlı bankasına teslim edilmesi maddelerini içermekteydi. Sadrazam ve diğer nazırlar, bu tekliflerin bölgede yürürlükte olan ıslahat layihasının amacına aykırı olmadığı konusunda fikir birliğine varmışlardı. BOA.Y.A RES. 24-56; 8 Şubat 1318 / 21 Aralık 1902

⁶⁴ Sönmez, s. 58

⁶⁵ Mürzsteg Reform Programı’ndan sonra batılı devletler tutumlarını sertleştirdiler, hiçbir hukuki endişe taşımayan müdahalelerde bulundular. Rumeli için kurulan mali komisyona doğrudan üye tayin etmek istediler. Osmanlı Devleti’ne göre bu teşebbüs Berlin Antlaşması’nda kabul edilen ‘hükümetin istiklal ve bağımsızlık hakkına saygı gösterileceği’ kuralına da aykırıydı. Bu haklı itirazlara batılı devletler, 14 Eylül 1905 Midilli gümrüğü ve telgraf idaresini işgal ederek cevap

Sonuç

Sultan II. Mahmud döneminden itibaren sürdürülen merkezi yönetimin güçlendirilmesi ve yerel derebeyliklerinin tasfiye edilmesi çalışmaları henüz gerçek anlamda tamamlanamamıştı. Aşiret yapılanmasından güç alan yerel güçler, şehirleşmeyi ve modernleşmeyi önlemekte, klasik üretim yapısını koruyarak, ekonomik kalkınmayı ciddi boyutlarda sınırlamaktaydı. Kan davaları toplumsal gelişmeleri etkileyecek bir boyuta ulaşmış, cehalet ve taassup toplumu her türlü tahrike açık hale getirmiş vergi, nüfus sayımı, askerlik, arazi tahrihi, okul, köprü ve yol yapımı gibi devletin en meşru talepleri isyan sebepleri arasına girmişti.

Asırlık alışkanlıkların ördüğü bu yapı, yine birkaç asırda düzelme istidadı taşımaktaydı. Buna rağmen Sultan Mahmud'un başlattığı ıslahatlar aynı kararlılıkla sürdürülmemiş, maslahat icabıdır denilerek Cihan Harbi öncesine kadar etnik yapılar ve aşiretler kendi bildikleri gibi yaşamaya terk edilmişlerdi. Arap Aşiret reislerinin çocukları için İstanbul'da açılan Aşiret Mektebi'nde daha sonra Kürt ve Arnavut talebelerin birleşmesi, merkeze uzak bölgelerdeki sosyal problemlerin benzerliği konusunda tarihsel bir işaretti.⁶⁶

Sultan Abdülhamid, Berlin Antlaşmasına konulan ıslahat şartının dış müdahale aracı haline gelmesini önlemek için gerek şark vilayetlerinde gerekse Rumeli'de üst düzey güvenlik tedbirleri almış, Avrupa nezdinde bir şikayete konu olmaması için problem üretmemeye siyasetini uygulamaya koymuştu. Bu tedbirler sayesinde 1878'den 1895 yılına kadar ıslahat talepleri diplomatik çevrelerin dışına çıkmamış, devleti zora sokacak bir kararın altına imza atılmamıştı.

Diplomatik yollarla gerçekleştirilemeyen ıslahat talepleri, 1895 yılından itibaren etnik terör ve isyanlar aracılığı ile gerçekleştirilmeye çalışıldı. Bu çerçevede Doğu Anadolu ve İstanbul'da Ermeni terörü devreye girerken⁶⁷, aynı zamanda Rumeli'de Sırp ve Bulgar çetelerinin eylemleri ve Arnavut isyanları devreye girdi. Olaylara devletin müdahale etmesi, batılı devletlere siyaseten müdahale etme fırsatı verecekti.

verdiler, teklif kabul edilmediği takdirde Çanakkale Boğazı karşısına düşen Limni Adası'na kadar işgal genişletilecekti. Osmanlı hükümeti, teklifi kabul etmek zorunda kaldı. Bkz. BOA. Y. PRK. HR 34/85; BOA.Y. PRK. HR 34/85; BOA. Y. PRK. UM. 77/ 70; 26 Teşrin-i Sani 1905

⁶⁶ Aşiret Mektepleri için; Ergin,O. Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, C. IV. MEB. Yayınları, 1941; Muhlis Koyuncu, *Aşiret Mektepleri* (Gazi Üniversitesi, Basılmamış Master Tezi), Ankara, 2003.

⁶⁷ Kasım 1895 yılında Sadrazam yapılan Halil Rıfat Paşa, Padişaha sunduğu layihada Rum Fetretü, Mora'nın bağımsızlığı, Hersek ve Bulgar isyanları ve Ermeni terör örgütlerini İngilizlerin yürüttüğü düşmanlık politikasının birer eseri olarak takdim etmişti. Bkz., Karaca, s. 37

Batılı devletlerin devlet içinde yeni nüfuz bölgeleri oluşturmaya fırsat vermek istemeyen Sultan Abdülhamid,1895 yılından itibaren etnik problemlerin yoğun olarak yaşandığı Vilayat-ı Sitte⁶⁸ ve Rumeli (Vilayat-ı Selase⁶⁹) bölgesinde ıslahat çalışmaları başlattı. Güvenliği sağlamaya yönelik yeni tedbirler aldı. Sözcüleri Doğu Anadolu’da Aşiret Süvari Alayları kurulmuş, bir yandan ayrılıkçı örgütlenmeleri geciktirme diğer yandan Ermeni terörüne engel olma hesabı yapılmıştı.⁷⁰ Benzeri bir teşkilatın Kosova’da kurulması için harekete geçildi. Ferik Saadettin Paşa’nın “Osmaniye Hudut Alayları” adıyla Arnavut alayları kurulması teklifi Meclis-i Vükela tarafından kabul edildi. Fakat Prizren Birliği örneğinde olduğu gibi Arnavut muhalefetin ayrılıkçı fikirler taşıması ve doğrudan devlete karşı eylemler içine girmesi üzerine hayata geçirilemedi.

Bölgede asayişin sağlanması için aşiretlerin elindeki silahların alınması gerekiyordu. Ancak bu durumda dış kaynaklı teröre karşı halkı savunmasız bırakma korkusu vardı. Bu ikilem bu konuda uzun bir süre devleti kararsız bıraktı⁷¹.

Bölgede dini taassubun kuvvetli, ancak dini eğitimin zayıf kaldığı, kitlelerin kolayca tahrik edilebilmesinden anlaşılmaktaydı. Adliye teşkilatı kurma ya da Hıristiyan jandarma tayin etme gibi uygulamaların dini hayatı tehdit olarak algılanması ve bunun bir isyan sebebi sayılması işaret edilen problemlerden kaynaklanmaktaydı.

Yabancı elçiliklerin himayesinde çalışan misyonerlerin ve gayrimüslim okullarının, ayrılıkçı fikirleri besleme ve dış kaynaklı terör eylemlerine aracılık etme yolunda, önemli katkıları vardı. Bunların zararlı etkilerini önleyecek eğitim hamlesi öncelikle ekonomik imkanların azlığı yüzünden başlatılamadı.

Asıl meselenin eğitim olduğu ve bu konuda ciddi eksiklerin bulunduğu ıslahat çalışmalarının en önemli tespitiydi.⁷² Dönemi itibarıyla medreselere

⁶⁸ Erzurum, Van, Bitlis, Sivas, Elazığ, Diyarbakır.

⁶⁹ Vilâyet-i Selâse [üç vilayet] Selanik, Manastır ve merkezi Üsküp olan Kosova vilâyetleri ile bağlı bölgelerden oluşuyordu.

⁷⁰ M.S. Lazarev, *Kürdistan ve Kürt Sorunu*, Jına Nû Yayınları, s. 151; Gültepe Necati, “Hamidiye Alayları”, *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 7, Temmuz 1976.

⁷¹ 31 Mart ihtilalinden sonra verilen müfettişlik emrinde, bölgenin genel durumu dikkate alınarak silah toplama işinde şiddet gösterilmemesi istenmekteydi. TFR.I..KV. 221/22074, 15 Mayıs 1325 / 28 Mayıs 1909

⁷² Anadolu Islahatı için görevlendirilen Şâkir Paşa’nın bu konudaki raporlarını dikkate alan II. Abdülhamid vilayat-ı sitte ile birlikte bütün valiliklere ihtiyaç görülen her yere birer adet ibtidâî mektebi açılması için emir verdi. (9 Ekim 1896) Çıkan iradeye göre, bu okullarda yalnız Kur’an-ı

fonksiyonlarını tamamlamış gözüyle bakılmakta, maarif salnamelerine dahi alınmamaktaydı. Eğitimin bu denli geri kalmış olduğu bölgelerde ıslahat tedbirlerini uygulayacak memurların “*pek çoğu ya cehaletin kötülüğü veya gizli maksatlarına hizmet etmek gayesi ile mevcut durumunun tesirleri altında kalmakta... Veya kanunların kendisine sağladıkları gücü suiistimal ederek mukaddes görevlerini hakkıyla yerine getirmekten kaçınmaktaydı.*”⁷³

İlgili müfettiş raporları ıslahat programlarına batılı devletlerin niyetlerinin aksine gayrimüslim tebaanın değil Müslüman halkın ihtiyacı olduğunu ortaya koymaktaydı. Bu çalışmalara uzun bir tereddüt devresinden sonra başlanması, problem çıkarmadan yönetme anlayışından kaynaklanan bir ihmalin yanında, kendi gündemini oluşturma fırsatı vermeyecek şekilde batılı emperyalist devletlerin devamlı problem üreten politikalarının etkisi vardı. Bunun son örneği ıslahat çalışmaları ile aynı zamanda başlatılan Yunanistan savaşıydı (1897). Bu savaşın mali yükü ıslahat bölgelerindeki bütün yatırımları olumsuz etkiledi.

Batılı devletlerin önerdiği ıslahat programları gerçekte Osmanlı tabiiyetinde yaşayan gayrimüslim tebaanın yararına değildi. Zira gayrimüslimler yabancı devletlere verilen dini himaye hakları dolayısıyla her türlü güvenceye sahiptiler. Sanat ve ticaret erbabının önemli kısmı bunlardandı. Devlet memuriyeti için sıradan bir memurun sadece 200 kuruş maaş aldığı bir göreve akli başında hiçbir gayrimüslim zaten talip olmazdı.⁷⁴ Bölgede muhacirlerin karıştıkları olaylar çoğunlukla (1878 Osmanlı- Rus Harbi ve Kafkasya göçmenleri vd. gibi) savaş sürgünü kitlelerin hayata tutunmak için yapmak zorunda kaldıkları eylemlerdi.

Bu noktalar nazara alındığında esas problemin birkaç Hristiyan’ın vali yapılması ile çözülmeyeceği görülmeli, eğitim, ulaşım ve ekonomik yatırımlar desteklenmeli, bölgenin entegrasyonu için ortaya konan çabalara yardımcı olunmalıydı. Askerî kuvvet kullanarak zorla kabul ettirilen ıslahat programları, müslim ya da gayrimüslim halkların gerçek ihtiyaçlarına cevap vermekten uzaktı. ıslahat programlarının tek olumlu tarafı, devlete gerçek ihtiyaçlar

kerim, ilm-i hâl, Türkçe ve muhtasar hesap ile Osmanlı tarihi okutulacaktı. BOA. Y. EE. YKP. 86/9-838; Karaca, s.166.

⁷³ BOA. Y. EE. 138/40

⁷⁴Osmanlı Devleti’ndeki terör faaliyetlerinin batılı devletlerle olan ilişkileri hakkında Başbakanlık Osmanlı Arşivi tarafından yayınlanan, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni- İngiliz İlişkileri*, C. I-IV; *Osmanlı Belgelerinde Ermeni- Fransız İlişkileri*, C. I- III; *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri*, I-II, Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2004-2006; isimleri ile yayınlanan serilere bakılmalıdır.

üzerinde düşünme ya da tedbir alma ihtiyacını göstermiş olmalarıydı. Halkın gerçek ihtiyaçlarının batılı devletlerin zorlamasıyla gündeme girmiş olması, ayrıca bir talihsizlikti. Ele alınan örneklerin de yardımı ile denilebilir ki ıslahat çalışmaları ekonomik ve siyasi yönden bağımlı hale gelmiş devletlerin başarabileceği bir hamle değildir.

KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

BOA. A. MKT. MHM 502/2 ; 677/5; 732/44; 73/ 1

BOA. BEO. 1352, 10360/4

BOA. Y. PRK. UM, 44/88

BOA.Y. PRK. MF, 3/31

BOA. DH KMS 50-3/25-12

BOA. DH. İD. 44/-2 /2, 1329

BOA. DH. İMMS. 45

BOA. DH. MB. HPS. 36/34; 22/55

BOA. DH. MKT 2755/1; 2131/ 102; 2905/79

BOA. DH. MUI. 80-4 /11; 8/ 34-1;

BOA. DH. TMIK- S. 7/24; 11/18; 7/246; 3/81;5/63

BOA. MV. 1.54/ 75; 73/54; 22

BOA. TFR. I. A. 13 / 1261-1

BOA. TFR.1. KV 11/191; 209/20886; 69/6883; 221/22074; 169 /16882;
221/22074; 221 / 22093; 1/9; 128 /12748; 7/83; 2/23

BOA. Y. A. RES. 96/38; 24/56

BOA. Y. EE. 138/40.

BOA. Y. MTV. 231 /114; 187/14; 187/14;

BOA. Y. PRK. ASK 143/119; 138/46;

BOA. Y. PRK. BŞK 25/32; 6

BOA. Y. PRK. HR 34/85

BOA. Y. PRK. KOM. 8/19

BOA. Y. PRK. UM. 59/106; 77/ 70

BOA. Y. A. HUS. 1315.12.16

Yayınlanmış Eserler

ALPAN, Necip, P., *Prizren Birliği ve Arnavutlar*, Çağdaş Basımevi, Ankara 1978

ASLAN, Ali, “Arnavutça Eğitime Geçiş ve Buna Karşı Osmanlı Yönetiminin Tavrı, Balkanlar’da İslam Medeniyeti”, Tiran-Arnavutluk, IRCİCA 2003.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, “Lord Salisbury'nin Osmanlı İmparatorluğunu Taksim Plâmı”, *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Nr. 5, C.III, 1944, s. 773-782

BOZBORA, Nuray, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997.

BRUNEİSSEN, Martin Van, *Ađa, Şeyh ve Devlet Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi*, (Çev. Remziye Arslan), Özge Yay., Ankara, 2007.

ÇELİK, Bilgin, *İttihatçılar ve Arnavutlar*, Büke Yay., İstanbul 2004.

DİKİCİ, Ali, “Osmanlı Makedonya’ında Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Misyonu: Mürzsteg Reform Programı”, *Karadeniz Araştırmaları*, C. 6, S. 24, Kış 2010, s.75-108.

ERGİN, O. Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, C. IV, MEB Yayınları, 1941.

GURULKAN, Kemal, “Arnavut Ulusçuluğu Sürecinde Anadilde Eğitim Sorunu, Osmanlı Devleti’nin Konuya Yaklaşımı”, *Arşiv Belgelerinde Kosova ve Osmanlı Devleti Uluslararası Sempozyumu*, (Basılmamış tebliğ metni), Kasım 2008.

KARACA, Ali, *Anadolu Islahatı Umûmî Müfettişi Ahmet Şâkir Paşa ve İcraatı (1838-1899)* (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1992.

KODAMAN, Bayram, *Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK, Ankara, 1991.

KOYUNCU, Muhlis, *Aşiret Mektepleri*, (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış master tezi), Ankara, 2003.

KÜLÇE, Süleyman, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*; İzmir, 1944.

- LAZAREV, M.S., *Kürdistan ve Kürt Sorunu*, Jına Nû Yayınları, 2008.
- NECATİ, Gültepe, “Hamidiye Alayları”, *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 7, Temmuz 1976.
- ÖNAL, Sami, *Sadettin Paşa'nın Anıları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, İstanbul Matbaa-i Âmire Sene 1321; Sene 1314.
- Salname-i Vilayet-i Kosova*, İstanbul Matbaa-i Âmire, Sene 1321.
- SÖNMEZ, Banu İşlet, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, Yky., İstanbul, 2007
- TAYYARZADE, Ahmed Ataullah, *Tarih-i Atâ*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1876
- TOKAY, Gül, *Makedonya Sorunu, Jön Türk İhtilâlinin Kökenleri (1903-1908)* Afa yay. İstanbul 1996.
- ÜNLÜ, Mucize, “II. Abdülhamit Döneminde Üsküp’te İmar Faaliyetleri,” *GAMER*, I, 2012, s. 165-186
- YAKUT, Kemal, “Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları”, *Balkanlar’da İslam Medeniyeti, Tiran-Arnavutluk, IRCİCA* 2003. s. 29-53

Ek 1

Rumeli Vilâyet-i Şâhânesine Mahsus Mevadd-ı Islâhiyye Lâyihası

Tensikât

Edirne vilâyetinin teşkilâtı Rumeli vilâyet-i şâhânesinin teşkilât-ı hâzıra-i mülkiyesine tevfiik olunacak ve vilâyet-i mezkûre ile Selânik, Manastır ve Kosova Vilâyetleri meclis-i idâreleri âzâ-yı müntehîbesinin adedi, müslim ve gayrimüslim altıya iblâğ olunarak bunların nısfı milel-i muhtelif-i gayrimüslimeden olacağı gibi ahâl-i gayrimüslimesi muhtelif olan livâlar meclis-i idâresinde bulunacak iki azâ-yı gayrimüslime dahi livâca ekseriyeti hâiz sınıftan münâvebeten intihâb olunacaktır. Rumeli vilâyet-i şâhânesi vâililiklerinin birer mu‘âvini ve her iki vilâyetin ‘umur-ı mülkiye ve ‘adliye ve mâliyesine mahsus bir teftiş heyeti bulunacaktır.

Teftişât

Mülkiye, adliye ve mâliye müfettiş-i dâimîlerinin memuriyetleri üç sene müddetle imtidât edecek, iş bu müddetin hitâmında bunların diğer vilâyet

müfettişleriyle becâyîşleri icrâ olunacaktır. Mülkiye müfettişlerinin vazife-i esâsiyesi memûrîn-i mülkiyeden vezâif-i müterettibesini sû-i istimâl edenlerin kavânin ve nizâmât-ı mer'iyeye muhâlif hareket veya onlardan icrââtında tekâsül ve rehâvet eyleyenlerin tahkîk-i ahvâl ve harekâtı ile idârenin temini-hüsni cereyânı maddesinden ibâret olduğu gibi, 'adliye müfettişleri kânûnen mu'ayyen olan vazifeleri cümlesinden bulunduğu üzere mehâkimin intizâmı ve deâvin-i hukûkiyenin teshil-i cereyanı ve hapishânelerin teftîşi ile tanzim-i ahvâli hususlarına bakacaklar. Maliye müfettişleri dahi tekâlif-i umûmiye cibayet ve istimâlâtının tahkîk ve tedkîki ve bu bâbda ta'addiyât ve ihtilâfât vuku'unun men'î ve o gibi ahvâlin zuhûru takdirinde sebeplerinin zâhire ihrâcı ile cihet-i kânûniye teslimi vazifeleri ile mükellef bulunacaktır. Heyet-i mezkûreden mülkiye ve mâliye müfettişlerinin vezâifi, ta'limât-ı mahsûsa ile ta'yin kılınacaktır.

'Umûr-ı 'Adliye ve Mezhebiye

Usûl-i muhâkemât-ı hukûkiye ve cezâiye kanûnlarında deâvinin rü'yet ve hükümünü te'hire medâr olabilen kavâid ve mu'âmelâtın, 'adliye ıslâhât komisyon-ı mahsûsunda bi'l-müzâkere bir sûret-i teshîliyyeye rabt ve tahvîli esbâbi istihsâl olunacaktır. Müceddeden inşâsı istid'â olunan kiliseler için kazalarca 'ale'l-usul icrâsı lâzım gelen tahkîkât ve tedkîkât iki ayda ve livâ ve vilâyetlerce ikmâl-i mu'âmelât dahi bir aydan ziyâde imtidât etmemek üzere mecâlis-i idâre mecbur tutulmak ve bunların Dersa'âdet'çe mu'âmelât-ı lâzimesinin ikmâliyle bi'l- istizân irâde-i seniyye-i hazret-i şehinşâhî şeref sudûr buyurulduğu halde, fermân-ı 'âlilerinin i'tası tesri' kılınmak mukarrerdir. Bu suretle bâ-fermân-ı 'âli ruhsat-ı seniyye üzerine inşâ edilmiş bulunan kiliselerin ta'miri için istid'â vuku'unda bir hafta müddet zarfında idâre-i mahalliyece tanzim edilecek mazbata mücibince vilâyet tarafından ruhsat-ı lâzime i'tâ kılınacağı gibi muhterik ve münhedim olan bir kilisenin müceddeden hâl-i sâbıkı üzere te'sisi ve inşâsı lâzım geldiğinde Adliye ve Mezâhip Nezâret-i Celilesi'nce mu'âmele-i lâzime bi'l- ifâ müte'allik buyrulacak irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî mücibince fermân-ı âlisi i'tâ kılınacaktır.

'Umûr-ı Zâbıtâ

Rumeli Vilâyâtı Jandarma Alaylarına efrâd-ı müslime'nin yüzde onu derecesinde sınıf-ı gayrimüslimeden dahi efrâd alınacaktır.

'Umûr-ı Nâfia ve Ma'ârif

Ale'l-umûm köy mekteplerini ıslâh ve idâreleri ve lüzûmu görülen mahallerde mekâtib-i ibtidâiyye ve Ma'ârif Nezâreti'nce kararlaşacak mekâtib-i sâire küşâdı ile ta'mim ve terakki-i ma'ârif müte'allik tedâbir, mevki-i icrâya

vaz' olunacaktır. Evvelce şeref-sunûh ve sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı şehinşâhî mücibince Hırısıyan mekâtib-i rüştiyesine ta'yin olunan lisân-ı Osmânî mu'allimleri ma'âşatı ma'ârif varidât-ı mahsûsasından i'tâ olunacaktır. Vilâyetler yollarının ve köprülerinin i'mâr ve te'sisi amele-i mükellefe usûlüne tevfikân icrâ edilecek ve bedenen hizmet etmek ve bedel-i nakdî vermek husûsunda ahâli kemâkân muhtâr bırakılacaktır. Her vilâyetin meclis-i idâresi ile nâfia komisyonu beyninde beher sene ittihaz ve Ticâret ve Nâfi'a Nezâret-i Celilesi tarafından tedkik ve tasdik kılınacağı karar üzere turûk ve me'âbir 'ameliyatı tahdît ve taksîm ve bu sırada nevâhi yollarının esbâb-ı i'mâriyesi temin kılınacaktır. Ticâret ve sanayi' ve ziraât odalarının ber-müceb-i nizâm her vilâyette ta'mim-i teşkilâtıyla ıslâh-ı ziraât için, Zirâat Bankası sermâyesinden mürettep tahsisâtın beher sene hüsn-i tevzi'ine i'tinâ olunacaktır.

Tekâlif

'Aşar bedelâtının teslisen hatt-ı mütevassıtı bulunarak arazi vergisi üzerine hisse-i ma'ârif ve nâfi'a ile beraber bi't-taksim sene be-sene nakden istihsâl olunmak üzere işbu 1312 sene-i mâliyesinden i'tibâren Rumeli Vilâyeti şâhânesinin her birine merbut kazâların birinde tedricen o usûlün tatbikâtına ibtidâr olunacaktır. Hîn-i tahrirde fâhiş kıymet takrir olunmuş olan kurâ emlâk ve arâzisinin ta'dil-i kıymetleri hakkında, ahâli tarafından vâki' olacak istid'â üzerine mütehamminânın usûlen ve bu bâbta mükerreren şeref müteallik buyurulan irâdât-ı seniyye-i hazret-i pâdişâhî ahkâm-ı celilesine tevfikân ta'dil ve tesviyesi icrâ olunacak, vergi bekâyâsı işbu ta'dilâta tevfikân bi'l-hisab, bî-kudret olanların zimamâtı, muksitan tahsîl kılınacaktır. San'at ve ticaretlerle meşgûl olmayan zürra'dan çiftçilik namına temettü vergisi alınmayacaktır. Bedel-i askeriye tahsilâtınca ağniyâ ve zu'afâ hisselerinin 'âdilane tefriki için bağdezin her cema'ate isabet eden bedelât-ı askeriyenin tevzi'âtında efrâd-ı mükellefinin emlâk ve âkâr ve temettu' ve 'âşâr ve ağnâm vergilerinin miktârları ile mütenâsiben taksimine i'tinâ olunacak, beher sene tevzi' zamanında mal kalemlerinden milel-i muhtelifle cema'ât meclisleri nezdine birer me'mûr gönderilerek tevzi' defterlerinin kâide-i mukarrareye tevfikân tanzimi teshîl ve kayıtlarıyla tatbik ettirildikten ve zeyilleri meclis-i mezkûre âzâsına mühürlendirildikten sonra hükümet ma'rifetiyle tahsilâta mübâderet kılınacaktır.

Tedâbir-i İnzibâtiye

Bir karyenin hudûdu dâhilinde hâne, samanlık ve mahsûlât yığımlarını ‘amden ihrâk idenlerin, zâhire ihrâcıyla hükümete teslimine veyahut i‘ka olunan hasarın tazmînine, ol karye ahâlisi mecbûr tutulacaktır.⁷⁵

Ek 2

Kosova Bölgesinde Eğitim ve Güvenlik Yatırımları (1897-1911)

Mekteb-i İ' dadi	Mekteb-i Rüşdiye	Mekteb-İ İbtidai ⁷⁶	Köprü Ve Yol	Hükümet Konağı	Karakol
İpek	Gostivar	Zibofçe	İşkodra-Prizren Yolu ⁷⁷	Vulçitrin Kasabası ⁷⁸	Priştine Ve
Prizren ⁷⁹	Preşova	Osmaniye - Çarova	Mitroviçe-İpek	Palanga	Prizren
Üsküb		Boyanoçça	Yakova-Prizren	Preşova	Kalkandelen
Seniçe (1326)	Kalkandelen	Kalkandelen	Kosova	Akova	Zirze Karakol
Mekteb-i Edeb (Kosova)	Kumanova	Punaşanko (Yakova)	Palanka-Devebağırđan	Kolaşin	İpek
Gostivar	Yenivaroş	Loma'nın 18 Köyü (Prizren)	İştib'in Koçana	Bereketli	Akova
Preşova Mecidiye Medresesi	Prizren Mekteb-i Rüşdiyesi	Yakova	Kalkandelen-Gostivar Yolu ⁸⁰	Yenivaroş	Pirana
Kosova Sanayi Mektebi	Kırçova	Sveti Petre (Prizren)	Köprülü-İştib	Yakova	Kosova
Kosova (1314-1323)	Kosova	Prepol (Taşlıca)	Koçana-Yakimova	Kratova	Bereketli
Üsküb Sanayi Mektebi	Mitroviçe	Priboy (Taşlıca)	Berane	Kolaşin	Turuhla, (İştib)
Priştine (1321)	Taşlıca İnas Mektebi	Zebeçe ⁸¹	Köprülü-Pirlepe	Gostivar	Orhaniye
Üsküb Mülkiye Mektebi	Priştine	İnas Mektebi (Palanga)	Kumanova - Palanka	Yenivaroş	Kratova'
Üsküb Jandarma Mektebi ⁸²	Yenipazar	Sarımişe (Kumanova)	Voynuk - Poçiçe	Frizovik	Kolaşin

⁷⁵ BOA. A. MKT. MHM 677/5 / 28 Nisan 1896

⁷⁶ Kosova vilayetine bağlı Priştine, İpek ve Prizren sancakları dahilinde açılması düşünölen ibtidai mektepleri. BOA. H. MUİ. 80/-4 /11 (1328)

⁷⁷ BOA. DH. İD. 44/-2 /2, 1329

⁷⁸ BOA. DH. MB. HPS. 22/55

⁷⁹ BOA. MV. 154/ 75 MV. 154/ 75

⁸⁰ BOA. TFR I. KV. 209/20886

⁸¹ Tahsisat ayrılamadığı için bir süre kapalı kalmıştır. BOA. TFR.I..KV 169 /16882

Yakova (1322)	Orhaniye (1321)	Taşlıca	Veniçe Köprüsü'	Çarova	Berova Köyü
İpek (1322)	Köprülü	Luma	Yenipazar Köprüsü	Palanga	Eyvanlı (Köprülü)
Mitroviçe İ'dadiyesi	Kalkandelen İnas Rüşdiye	Radovişte'nin Köyleri (1321)	İrzaniçe Köprü	Saz Karyesi (Koçana)	Globoçiçe (Kalkandelen)
Kosova Numune Mektebi	Mitroviçe İnas Mektebi (1325)	Ferizovik (İki Adet)	Koçana, Çarova	Seniçe (Belediye Dairesi)	Gilan'ın Morava
Kosova Polis Mektebi (1327)	Koçana İnas Mektebi	Tırgovişte'	Köprülü-İştib	Berat	İştib Kırbulak
Çıraklık Okulu (Üsküb 1320)	İpek Mekteb-i Rüşdiyesi'		Lim Köprüsü	Hapishane	İpek Yolu Üzerinde Koçişte
Darulmuallimîn Prizren ⁸³	Çarve Nahiyesi Mekteb-i Rüşdiyesi (1327)		Kırbulak Köprüsü, İştib	Kosova ⁸⁴	Taşköprü Karakolu
Darulmuallimîn Priştine	Prepol Mekteb-i Rüşdiyesi (1327)		Prepol-Peryobi	Taşlıca	Nare Nehri Nican Köprüsü
	Akova Rüşdiyesi		İştib-Kırbulak Yolu	Prizren	Süvari Kışlası (İştib)
			İştib'in Hotene	Priştine	Neavice
			Vardar Nehri	Kosova	Maden Deresi (İştib)
			Koçana-Çarova Yolu		Koçana
			Eğridere		Seyrat
			İştib'in Kırbulak Köprüsün		Karagözlü (Radovişte)
			Çifte Hanlar-Palanka		Köprülü
			Sutelne Nehri		Vulçitrın (Kışla)
			Prepol-Peryobi		

⁸² Üsküb Jandarma Kumandanları Mektebi'nin Onüçüncü tedaris dönemi için BOA. TFR.I.KV. 221 / 22093 (1327)

⁸³ Prizren'deki darulmuallimînin programının, kasabadaki okullarda muallim yetiştirebilecek bir dereceye yükseltilmesi BOA. TFR.I. KV. 69/6883; 08. C.1322 / 20 Ağustos 1904

⁸⁴ BOA. DH. MB. HPS. 36/34

